

OSMANLI İMPARATORLUĞU SERĐİ KOMİSYONU RAPORU'NA GÖRE 1893 ŞİKAGO DÜNYA FUARI'NDA SERĐİLENER TÜRK ÜRÜNLERİ VE DERSAADET TİCARET ODASI'NIN ROLÜ

Őefik MEMİŞ*

Z

Amerikan kıtasının keşfinin 400. yılı münasebetiyle düzenlenen 1893 Şikago Dünya Fuarı'na Osmanlı İmparatorluğu geniş bir ürün yelpazesıyla katıldı. 1 Mayıs 1893 tarihinde kapılarını ziyaretçilere aan dünya fuarı, 6 ay boyunca ziyaret edildi. Bu fuarın Osmanlı İmparatorluğu açısından önemi ise yeni pazar ve Avrupa dışı müttefik arayıŐı için vasıta olmasıydı. Sultan II. Abdülhamid'in gerek İmparatorluğu'nun gücünü yansıtmayı arzuladoğı, gerekse ülkenin ağ-daŐ ve gelişmiş imajını göstermeyi hedeflediği fuar boyunca Osmanlı mimarisinden örnekler de fuarda yer aldı. Bir anlamda ürünlerle birlikte Osmanlı kültürü ve mimarisi burada sergilendi. Özel sektör eşliğinde kalkınma politikası gereği kurulan Dersaadet [İstanbul] Ticaret Odası'nın organizatrlğinde tespit edilen 15 bin ürün sergide teşhir edildi. Dersaadet Ticaret Odası ve Ticaret Nezareti'nin ortaklaŐa çalışması neticesinde, fuarda dağıtılmak üzere Türk ürünlerini tanıtan "Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu" isimli İngilizce bir kitapçık yayımlandı. Bu kitapçıkta sadece Osmanlı'nın zengin ve verimli toprakları ve tarım ürünleri tanıtılmadı. Aynı zamanda sanayi ve teknoloji ürünlerine de yer verildi. Osmanlı Sergi Komisyonu Sekreteri Hohannes T. Pushman tarafından kaleme alınan rapor, ilk kez bu makale ile gün yüzüne çıkartıldı. Raporda Osmanlı tahıl ürünleri mısırdı, buğday, pirinç ve arpadan Şekerleme ve tütün ürünlerine; yn, tiftik ve keçi kılı ile ipek ürünlerinden yağ ve sabun ürünlerine; kuru meyve ve incirden afyona, maden ürünlerinden ahşap oymacılığına kadar geniş yelpazede üretim miktarlarıyla birlikte yer alıyordu. Raporun en önemli kısmı ise donanma, savunma sanayii ve telgraf ile elektrik kısımlarıydı. Osmanlı fabrikalarında üretilen teknolojik gelişmeyi yansıtan renler, ziyaretçileri hayrete düŐürecekti. Şikago Dünya Fuarı katılımı ile Osmanlı'nın imajını yeni bir noktaya taŐımak isteyen Sultan II. Abdülhamid, 15 yıl içinde kat ettiği sanayileşme ile bunu baŐarmıŐtı. Raporun sonunda 16 Osmanlı vilayetinden gelen raporlar doğrultusunda Türk tarım ürünleriyle ilgili ilk kez yayınlanacak resmi veriler neŐredildi. Bu Osmanlı topraklarının verimliliği ve ziraat ürün çeŐitliliđini göstermesi bakımından önemliydi. Makalede tarım istatistiklerine de tablo Şeklinde yer verildi. Sonuç itibariyle 20. yüzyıla girerken, Osmanlı sanayi, tarım ve diğer sektörlerinin durumunu ortaya koyan rapor, Sultan II. Abdülhamid'in gayretlerinin meyvesini aldığını göstermesi bakımından önemli bir belge niteliği taŐıyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı tarımı, 19. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi, 1893 Şikago Fuarı, Osmanlı Fuarcılığı, Osmanlı ziraat ve sanayii

ACCORDING TO THE REPORT OF THE OTTOMAN EMPIRE EXHIBITION COMMISSION, TURKISH PRODUCTS EXHIBITED AT THE 1893 CHICAGO WORLD FAIR AND THE ROLE OF THE DERSAADET CHAMBER OF COMMERCE

ABSTRACT

The Ottoman Empire participated in the 1893 Chicago World Fair, organized on the occasion of the 400th anniversary of the discovery of the American continent, with a wide range of products. The world fair, which opened its doors to visitors on May 1, 1893, was visited for 6 months. The importance of this fair for the Ottoman Empire was

Gnderilme Tarihi: 17.12.2024

Kabul Tarihi: 25.03.2025

* Do. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İŐletme Fakültesi, İktisat Bölümü, sefikmemis@yahoo.com, smemis@ticaret.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-6926-2215

that it was a means for the search for new markets and non-European allies. During the fair, where Sultan Abdulhamid II desired to reflect the power of the Empire and to show the contemporary and developed image of the country, examples of Ottoman architecture were also included. In a sense, Ottoman culture and architecture were exhibited here along with the products. 15 thousand products identified by the Dersaadet [Istanbul] Chamber of Commerce, which was established in line with the development policy deemed necessary by the private sector, were exhibited at the exhibition. As a result of the joint work of the Dersaadet Chamber of Commerce and the Ministry of Commerce, an English booklet titled "Ottoman Empire Exhibition Commission Report" was published to be distributed at the fair, introducing Turkish products. This booklet did not only introduce the rich and fertile lands and agricultural products of the Ottoman Empire, it also included industrial and technological products. The report, written by the Secretary of the Ottoman Exhibition Commission Hohannes T. Pushman, was brought to light for the first time with this article. The report included a wide range of products ranging from Ottoman grain products such as corn, wheat, rice and barley to confectionery and tobacco products; from wool, mohair and goat hair to silk products; from oil and soap products to dried fruit and figs and opium; from mineral products to wood carving. The most important sections of the report were the navy, defence industry, and telegraph and electricity sections. The products produced in Ottoman factories, which reflected the Empire's technological development would amaze visitors. Sultan Abdulhamid II, who wanted to take the image of the Ottoman Empire to a new level with his participation in the Chicago World Fair, achieved this due to the industrialization he achieved in 15 years. At the end of the report, official data on Turkish agricultural products were published for the first time, in line with the reports from 16 Ottoman provinces. This was important in terms of showing the productivity of Ottoman lands and the variety of agricultural products. Agricultural statistics were also included in the article. As a result at the turn of the 20th century, the report, which reveals the status of the Ottoman industry, agriculture and other sectors, is an important document in terms of showing that Sultan Abdulhamid II's efforts bore fruit.

Keywords: Ottoman agriculture, 19th century Ottoman economy, 1893 Chicago Fair, Ottoman Fair Organization, Ottoman agriculture and industry

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu fuar ile sanayileşme arasındaki ilişkiyi 1851 yılında dünyanın ilk "Expo"¹su kabul edilen Londra Dünya Fuarı'na katılarak keşfetti. Bu keşfe kadar 50 yıldır devam eden Osmanlı sanayileşme hamlesinde kayda değer bir başarı elde edilememişti. Ta ki Sultan Abdülaziz, ilk fuardan 10 yıl sonra 1861'de tahta çıkıncaya kadar. Sanayileşme-fuar ilişkisinin farkına varan Padişah ve Bab-ı Âli hükümetleri, 1864'te Islah-ı Sanayi Komisyonu'nu topladı. Komisyon başarısızlığın sebeplerini araştırarak bir dizi öneri kaleme aldı. Sanayileşmeyi doğru istikamete sokacak "Islah" için gerekli tedbirler arasında "yerli üretimi engelleyen vergi sisteminin gözden geçirilmesi, sergilerin açılması, sanayi mekteplerinin tesis olunması ve anonim şirketlerinin kurulması" (Önsoy, 1988, s. 95) gibi öneriler vardı. Bunlardan "Fuarlar düzenlenmesi" tavsiyesi ciddi taraftar buldu ve Sultan Abdülaziz'in de destek ve talebi üzerine 1863'te İstanbul'da Türklerin modern anlamdaki ilk fuarı kabul edilen Sergi-i Umûmi-i Osmani (Memiş, 2020, s. 153) açıldı.

Ne var ki bu çalışmalar, devamlılık arz etmeyince saman alevi gibi parlayıp söndü. Bu talihsiz süreç, Sultan Abdülaziz ile birlikte 1867 Paris Dünya Fuarı'nın açılışına katılarak ziyaret ettikleri Paris, Londra gibi Avrupa şehirlerinin yansıttığı ekonomik gelişmeyi dikkatli şekilde analiz eden Şehzade Abdülhamid iktidara geçinceye kadar sürdü. 34 yaşında tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid'in tahta oturduğu yıl, Osmanlılar ABD'de düzenlenen 1876 Filadelfiya (Philadelphia) Dünya Fuarı'na katılmaktaydı. Bu garip tesadüf, kaderin garip bir cilvesiydi ve aslında bir hakikate işaret ediyordu. Çünkü genç padişah, hem ülkenin imajını ve algısını olumluya çevirip, gücünden hiçbir şey kaybetmediğini hem de yeni sanayileşme ve kalkınma

¹ "Sergileme" anlamına gelen Fransızca "eksponisyon" sözcüğünün kısaltması olan "expo", "dünya fuarı" veya "dünya sergisi" diye de adlandırılır. Günümüzde merkezi Paris'te bulunan Uluslararası Sergiler Bürosu (Bureau International des Expositions-BIE) tarafından düzenlenen expo'lar, 1851 yılında Londra Dünya Fuarı ile başladı.

atağının vasıtalarından fuarları, bu amaca ulaşmak için birincil yöntem olarak seçtiğini göstermek istiyordu.

Sultan'ın bir kalkınma tasavvuruna sahip olmasını sağlayan iki şansı vardı: Birincisi Mısır ve Avrupa'ya yaptığı ziyaretler, ikincisi ise aktif ticaretle meşgul olmasıydı. İkincisi kendisine süratle karar alıp uygulama yeteneği kazandırırken, birincisi ona gelişmiş ülkelerin gittiği istikamete ve sanayileşmede elde ettiği merhaleye nasıl ulaştıklarını görme ve etüt etme fırsatı verdi. Paris, Londra, Brüksel, Viyana, Budapeşte gibi ziyaret ettiği hiçbir şehri ve oralarda gördüklerini unutmayan Padişah, tanık olduklarını ülkesinin gerçekleriyle bütünleştirip aşama aşama uygulamaya soktu. Sultan II. Abdülhamid'e göre Türkler Avrupa'nın yüzyıl gerisindeydi. (Georgeon, 2012, s. 44) 33 yıllık iktidar dönemini bu arayı kapatmaya adadı, fuarları da bu amaçla kullandı.

Uluslararası fuarlara katılım, Osmanlıların (deyim yerindeyse özel sektörün) ürünlerini dış dünyaya pazarlaması, yabancı üretim yöntemlerini tanınması, rekabetçiliğini artırması için önemliydi. Bunun için yurt dışındaki fuarları yakından izleyen Sultan II. Abdülhamid, sergilere iştiraki özendirerek gümrük muafiyetleri, ulaşım teşvikleri ve finansman yöntemleri geliştirdi. Ayrıca her vilayet merkezinde fuarlar düzenlenmesini destekleyerek "Dahili fuarlar dönemi"ni başlattı, İstanbul'da kalıcı bir fuar alanı inşa ettirmeye çalıştı. Sonuç itibariyle fuarcılık, II. Abdülhamid ile birlikte ilk kez Türklerin devlet politikası haline getirildi ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkede yeni bir kalkınma ve gelişme fikrinin oluşturulup, hayata geçirilmesinin itici gücü oldu.

Sultan II. Abdülhamid döneminde iştirak edilen fuarlar arasında en stratejik ve görkemli olanların başında 1893 Şikago Dünya Fuarı geliyordu. Şikago Fuarı'nı farklı kılan ise Sultan'ın iktidara gelmesinin üzerinden geçen 15 yıl boyunca yapılan icraatların sonuçlarının görüleceği ilk fuar olmasıydı. Padişah 1881'de yerli şirketleri güçlendirip özel sektör aracılığıyla bir ekonomik yapı oluşturmak amacıyla Dersaadet Ticaret Odası'nı kurmuş ve faaliyete sokmuştu. Yine 1891'de yerli ürünleri dünya pazarlarına açmak ve ihracatı teşvik etmek için tesis ettiği Osmanlı Ticaret Müzesi'nin, diğer adıyla Numunehane-i Osmani'yi de fuara katılacak ürünleri tedarik etmekle vazifelendirdi.

Özetle, 1893 Fuarı, Sultan II. Abdülhamid'in 1876'dan 1893 yılına kadar geçen süre içinde gerçekleştirdiği politikalar neticesinde üretimde katedilen mesafeyi ve değişimi gösterecekti. Bu yüzden Padişah sergiye gönderilecek ürünlerin belirlenmesine büyük önem verdi. Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu'nu oluştururken, komisyonda Dersaadet Ticaret Odası yönetiminden üyelerin ağırlıkla yer almasını istedi. Üyeler de gerçekten başarılı bir seçim ve organizasyon süreci yöneterek, ziyaretçileri hayrete düşürecek Türk ürünlerinin fuarda yer almasını sağladı. Sergi Komisyonu'nda Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası'nda ikinci başkan olarak görev yapan Ferid Basmacı da yer aldı.

Sergi Komisyonu, fuar boyunca Şikago'da ziyaretçilere dağıtılan İngilizce bir kitapçık bastırdı. Fuarda teşhir edilen ürünler ile Osmanlı fuar görevlilerinin listesini içeren "Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu", günümüzde Türk ve Amerikan kütüphanelerinde maalesef mevcut değil. Neyse ki Komisyon'da üye olan Ferid Basmacı, kendi nüshasını kütüphanesinde muhafaza etmiş; İstanbul Ticaret Borsası Başkanlığını tam 50 yıl yürüten torunu Nejad Ekrem Basmacı da dedesinin bu kütüphanesine sahip çıkmıştı. 2009'da İstanbul Ticaret Borsası'na onursal başkan seçilmesi sebebiyle düzenlenen törende Nejad Basmacı, bu

raporu [kitapçığı] fotokopi yoluyla çoğaltarak katılımcı oda ve borsa başkanlarına dağıttı. Dönemin İstanbul Ticaret Odası Başkanı Murat Yalçıntaş törene iştirak edenler arasında bulunduğundan kendisine bu kitapçık hediye edildi. Yalçıntaş da o dönem danışmanı olarak vazife yapan makalenin yazarına bu kitapçığı “Değerlendirilmek” üzere emanet etti. İşte tevdi edilen bu emaneti değerlendirmek için bu makale kaleme alındı. Şikago Dünya Fuarı’na katılan Türk ürünlerinin tüm kategorilerini ve ürünlerin büyük kısmını içeren “Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu” adını taşıyan kitapçık rehberliğinde fuardaki Türk ürünlerinin izi sürüldü. Böylece Şikago Fuarı’nda teşhir edilen Türk ürünleri ilk kez bu kadar ayrıntılı bir şekilde kamuoyuyla paylaşıldı.

1. 1893 Şikago Fuarı, Osmanlı İmparatorluğu’nun Katılımı ve Dersaadet Ticaret Odası’nın Sergi Komisyonu’ndaki Rolü

1893 yılında gerçekleştirilen Şikago Dünya Fuarı, ABD’nin sanayileşme yolundaki büyük atağının başarı ile sonuçlanmasıyla diğer kıtaları ve ülkeleri pazar olarak hedeflediği bir döneme rastlayan görkemli dünya fuarlarından biridir. Kristof Kolomb’un Amerika kıtasını keşfinin 100. yılı münasebetiyle düzenlenen Şikago Fuarı’nda açık kaldığı 6 ay boyunca ürünlerini sergileyen 50 ülke arasında Osmanlı İmparatorluğu da bulunuyordu (Memiş, 2020, s. 117).

20. yüzyıla dünyanın gelişmiş ve büyük, büyük olduğu kadar da ekonomik ve siyasî açıdan güçlü ülkelerinden biri olarak girmeyi hedefleyen Osmanlı İmparatorluğu’nun pavyonu, fuarı ziyaret eden 27 milyonu aşkın kişinin çoğunun hafızasında iz bırakmayı başardı. Yine Şikago Fuarı sebebiyle inşa edilen klasik üsluplu “Beyaz Şehir” ABD’de doğan “Güzel şehir” akımına ilham kaynağı olurken, III. Ahmed Çeşmesi’nden yola çıkılarak Şikagolu J.A. Thain tarafından inşa edilen (Appelbaum, 1980, s. 77) Osmanlı yönetim binası ve pavyonu da düz saçakları, çatısı, yatay uzun penceresi gibi nitelikleriyle, sade ve geometrik tasarımlarıyla modern mimarinin en büyük isimlerinden biri kabul edilen Frank Lloyd Wright’ı etkilemeyi başardı. (Appelbaum, 1980, s. 77).

1 Mayıs 1893 Pazartesi günü ABD Başkanı Cleveland’ın “Biz burada insanlara müsabaka meydanı açarak insanıyeti tenvire [aydınlatmaya] çalışıyoruz. İşte bu teşebbüsümüzle uhuvvet-i insâniyeyi en insâniyetkârâne manasıyla teşhis ve tefsir ediyoruz” (MŞSM, 1893, n. 1, s. 11) sözleriyle açılan fuara Osmanlı İmparatorluğu’nun katılımı, Amerikan Başkanı’nın Sultan II. Abdülhamid’e özel bir heyet ile yolladığı resmî davet üzerine gerçekleşti. II. Abdülhamid’in bir hayli masrafi göze alarak uzak bir kıtada düzenlenen fuara katılmasının sebeplerinden en önemlisi, “Devlet-i Osmaniye’nin Batı ile olan ilişkilerinin yalnız Avrupa’ya münhasır ve o da bir münasebet-i siyasiyeden ibaret” olmadığını gösterip, ABD’yi dış ticaret ve ekonomide yeni bir müttefik olarak öne çıkarmaktı” (MŞSM, 1893, n. 1, s. 1). Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun bir “Büyük devlet” olarak gücünü katılımcı ülkeler ile ziyaretçilere göstermeyi amaçlayan Padişah, böylelikle fuarı bir algı vasatı olarak kullanıp devletin imajını güçlendiricekti.

1.1. Ticaret Odaları, Yeni Ekonomik Yapının Odağında

Osmanlı ekonomisini, tüm yurttaki kurduğu ticaret ve sanayi odaları, ihracatı teşvik etmek için açtığı Osmanlı Ticaret Müzesi ile fuar organizasyon ve katılımlarıyla yeniden yapılandırmayı hedefleyen Sultan Abdülhamid, bu konuda en çok özel sektöre “Ehemiyyet” ve “Emniyet” ediyordu. Bundan dolayı Şikago Dünya Fuarı’na katılım ve organizasyon görevinin “tüccara ihalesinin daha münasip olacağına” hükmetti. Fuara katılacak ürünleri belirleme görevini, Sanayi

Devrimi sonrası oluşan yeni üretim tarzını yerleştirmek ve Osmanlı özel sektörünü oluşturmak amacıyla kurduğu Dersaadet Ticaret Odası'na verdi. Bu irade üzerine Ticaret Odası Başkanlığına gönderilen hükümet mazbatası ile imparatorluktaki tüm ticaret ve sanayi erbabını fuara katılıma davet etmesi, gönderecekleri ürünlerin gümrük vergisinden muaf olması gibi kolaylıklar gösterileceğinden haberdar etmesi istendi (UNZM, 1891, n.1, s. 31-32).

Hükümet ayrıca "Gönderilecek eşyanın suret-i sevkiyle teferruatının tetkiki için Dersaadet Ticaret Odası'ndan lüzumu kadar zevattan mürekkep bir komisyon teşkil" etmesini, sergide teşhir edilecek "Osmanlı eşyasına nezaret etmek üzere bir memur intihabını" talep etti. Padişah ve hükümetin özel sektöre ve onun temsilcisi Dersaadet Ticaret Odası'na güvenmesinin kayda değer bir sebebi de sanayileşmede büyük hamle yapan, o günkü tabir ile "Pek ileri gitmiş" olan ABD'ye karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetini gösterecek ürünleri seçecek maharet ve deneyime sahip olmasıydı. Çünkü O da, bir yıl önce Filibe Sergisi'ne gidecek Osmanlı ürünlerini başarıyla seçip katılımı organize etmişti. Şikago Fuarı'ndaki Türk "eşyaları" da her bakımdan takdir edilesi, iyi, süslü ve nefis olmalıydı. Sultan II. Abdülhamid bu ürünleri tespit edecek, hazırlanmasını sağlayacak, vilayetlerden başşehre vaktinde ulaşmasını temin edecek, güzelce istifleyip kategorize edecek iyi isimlerin içinden en iyilerini bizzat seçti. Böylece bu "Zatların tayin kılınan evsafı taşımalarına" (UNZM, 1891, n.1, s. 1) ne kadar önem verdiğini göstererek hazırlık komisyonunu kurdu. Başkanlığa Ticaret ve Nafia Nazırı Tevfik Paşa'nın getirildiği Komisyon'un başkan vekilliğine de Sultan'ın büyük önem verdiği Dersaadet Ticaret Odası Başkanı Azaryan Efendi getirildi. İstanbul'da oluşturulan bu hazırlık komisyonun üyeliklerine, sergi genel komiseri İbrahim Hakkı Bey, Ticaret Odası Üyesi Yenidünya Dimitraki Efendi, Ticaret ve Nafia Nezareti Ticaret Müdürü İsmail Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti Tarım ve İstatistik Direktörü, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Mehmed Nuri Bey, Ticaret Odası Üyesi Kazanova Efendi, Osmanlı Komiseri Ahmed Fahri Bey ile Ticaret Odası Üyeleri Basmacı Bey ile Mösyö Milles getirildi (Pushman, 1893, s. 6).

Komisyon, sembolik başkanlık yapan Nazır'a vekalet eden Ticaret Odası Başkanı'nın riyasetinde haftada iki defa toplanıyordu. Bu toplantılarda, ticaret ve sanayi erbabından olup fuara katılacakların eşyalarını nasıl gönderecekleri, nereye müracaat edecekleri gibi hususlar masaya yatırılıp kararlar alınarak anında uygulamaya geçiliyordu.

İstanbul'da oluşturulan bu hazırlık komisyonun genel komiseri İbrahim Hakkı Bey olurken; üyeliklerine Ticaret Odası Üyesi Yenidünya Dimitraki Efendi, Ticaret ve Nafia Nezareti Ticaret Müdürü İsmail Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti Tarım ve İstatistik Direktörü ve aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Mehmed Nuri Bey, Osmanlı Komiseri Ahmed Fahri Bey, Ticaret Odası üyeleri Basmacı Ferid Bey, Kazanova Efendi ile Mösyö Milles getirildi (Pushman, 1893, s. 6).

Odanın fiilen başkanlığını yürüttüğü Osmanlı Sergi Komisyonu o kadar etkindi ki Komisyon'un destek ve önerisiyle "Ceyb-i Hümâyûn [Padişah'ın] mütercimlerinden, İngiliz ve Fransız ve Alman lisanlarına sûret-i mükemmelede aşına olan" Hakkı Bey sergi komiseri olarak atandı. Komisyon üyeleri, Hakkı Bey gibi üç lisan bilen bir Türk'ün sergi komiseri olmasının oluşturacağı olumlu atmosfere özellikle dikkat çektiler. Aynı gerekçelerle komiser yardımcılığına Darüşşafaka mezunlarından, Telgraf ve Posta Nezareti Tercüme Kalem-i Mühimme Müdürü Fahri Bey tayin edildi (DTOG, 1892, n. 398).

1.2. Ürünlerin Seçiminde Komisyon'un Gösterdiği Hassasiyet

1893 Şikago Fuarı'na gidecek "Nefis Osmanlı eşya ve emtiasını" seçme ve İmparatorluğun itibarına uygun ürünlerin sergiye gönderilmesi konusunda oldukça titiz bir çalışma yürüten Komisyon üyeleri, ürünlerin ağırlıkla Tophane ve Tersane-i Âmire fabrikaları ile askeriyeyle bağlı Feshane-i Âmire ve diğer sanayi fabrika ve tezgahlarının mamulâtından olmasını arzu etti. Komisyon, Duyûn-ı Umûmiye ve Reji İdarelerinin Osmanlı ekonomisine getirdiği yapısal katkının farkındaydı, bu sebepten onlardan mamulât ve mahsulât numuneleri gönderilmesini talep etti (UNZM, 1892, n. 14, s. 438) Komisyon, aynı zamanda Diyarbakır başta olmak üzere bazı vilayetlerdeki esnaf ve zanaatkârın üretimine canlılık getirecek bir karara imza attı. İmparatorluğun her bölgesinde kurulan ticaret ve sanayi odalarının ağabeyi konumunda bulunan Dersaadet Ticaret Odası Başkanı'nın, Komisyon'un fiili başkanlığını yürütmesi sebebiyle, oda başkanları bölgelerindeki ürünleri seçme, hazırlama ve gönderme ile vazifelendirildi. Komisyon oda başkanlarından gerekli ürünlerin esnafa bedeli ödenerek ürettirilmesi, bu bedellerin de o vilayetin mal sandıklarından karşılanması (BOA, DH.MKT, 2032/17) talimatını vererek, vilayet piyasalarına hareketlilik kazandıran bir karara imza attı.

Dersaadet Ticaret Odası, yönetimi altında bulunan ve İmparatorluğun her köşesindeki odalar ile devlet kurumlarına dağıtılan Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi'ni fuar ile ilgili haberlerin yayınlanacağı ve aldığı kararları duyuracağı bir mecra olarak kullandı (DTOG, 1892, n. 398). Hem gazete hem Ticaret Nezaretinin oluşturduğu haberleşme ağı sayesinde dinamik bir iletişim vasatı oluşturuldu. Ayrıca ürünlerinin taklit edilip ellerinden alınmasından korkan imparatorluğun her köşesindeki üreticiler, gazete vasıtasıyla teskin edildi. Osmanlı ürünlerinin "Henüz kıtaât-ı garbiye sanayi-i cedidesi tarafından taklit" olunamadığının, taklit edilemeyen bir imalat tarzını muhafaza etmek için ise "Vatandaşlarımız tarafından anılan sergi-i umûmiye külliyyetli emtia gönderilmesi" (DTOG, 1892, n. 398) gerektiğinin altı çizildi.

1.3. Komisyon, İmparatorluğun Yüz Akı Olacak Ürünler Seçti

II. Abdülhamid tarafından seçilen ve ağırlıkla Dersaadet Ticaret Odası Yönetim Kurulu üyelerinin oluşturduğu "Şikago Fuarı Ürün Hazırlık ve Seçim Komisyonu -komisyona verilecek en doğru isim bu olabilir-, görevini başarıyla yerine getirdi" denilebilir. Çünkü Şikago Fuarı'ndaki Türk pavyonunda birbirinden nadide, geleneksel ile modern teknoloji tarzıyla üretimi mezceden 13 bin parça Osmanlı eşyası teşhir edildi. Geleneksel ürünlerde hayretâmiz bir el işçiliği ve ürün kalitesi bulunurken, yeni teknolojinin eseri ürünlerle de son gelişmeleri yakından takip ettiklerini gösterdiler. Yine Komisyon'un tercihi ve yönlendirmesiyle Osmanlı bu fuara, diğer ülkeler gibi devasa stantlar kurarak katılmadı. Bunun yerine, daha fonksiyonel bir yapı inşa ederek, ürünlerin sadece numunelerinin teşhir edilmesi anlayışını benimsedi; böylece de "Serginin maksad-ı esasisine hizmet" (MŞSM, 1893, n. 2, s. 24) etti.

Hedef odaklı bu yaklaşım sayesinde en sıra dışı Türk ürünleri seçilip gönderildi, ziyaretçiler de ürünlerin bu "Sıra dışılığını" yoğun ilgileriyle teyit etti. Öyle ki Türk pavyonunu ziyaret edenler, sadece köşke ve tezyinatına hayran kalmayıp burada teşhir olunan eşyaları da dikkatle incelediler. Bu eşya arasında "Ummadıkları" birçok ürüne tesadüf ettiler. Kuşkusuz Amerikalıların bu şaşkınlıkları, "Avrupalılar gibi şark hakkındaki malumatlarının pek eksik ve yanlış" olmasından kaynaklanıyordu. Onları hayrete düşüren ise Osmanlı pavyonunda torpido ve elektrik makinesi gibi sanayi ürünlerine rastlamalarıydı. Gerçekten Türklerin böyle ürünler imal ettiğini görmek ziyaretçilerin "Pek ziyade istiğrabına mucip oluyordu" (MŞSM, 1893, n. 2, s. 24).

Aynı şekilde Osmanlıların teknolojik gelişimini gösteren sahil muhafaza ve deniz savaşları için zırhlı gemiler üreten Tersane-i Âmire'de yapılan alet ve araçlar da ziyaretçilerin dikkatini çekiyordu. Bu ürünler kapsamında fuardan 4 sene önce 1889'da İstanbul'da Tersane-i Âmire'de inşa edilen "Heybetnüma" adlı zırhlı korvetin modeli sergilendi. Ayrıca çelik ve pirinç olarak imal edilmiş torpil yuvası modelleri ve torpil yönlendiricileri, gemiler için vida, pervane kanadı gibi ürünler de teşhir edildi. Tüm bunlar Sultan II. Abdülhamid döneminde savunma sanayi ürünlerinin üretiminde elde edilen büyük gelişmeyi ortaya koyuyordu (Pushman, 1893, s.16).

Türklerin teknolojiye dayalı ürünleriyle göz kamaştırdıkları bölümlerden bir diğeri de "Telgraf" kısmıydı. Burada Posta ve Telgraf İdaresi'nin İstanbul'daki fabrikalarında üretilmiş ve Türk alfabesine adapte edilmiş komple bir telgraf makinesi sergilendi. Ayrıca şaşırtıcı derecede gelişmiş elektrik ürünleri de burada yerini aldı. Bu ürünler arasında "Elektrik cereyanlarının aktarılması ve düzenlenmesi için çeşitli ürünler: çift, tek ve sürekli elektrik akımı vericileri, Osmanlı usulü dağıtım tablosu ve galvanometre, İsviçre dağıtım tablosu, sürekli akım alıcısı, çevirmeli elektrik düğmesi, priz, çevirici" bulunuyordu. Bunların yanı sıra "Elektrik motoru, elektrikli aydınlatma ve elektrikle telgraf için çeşitli ürünler" de teşhir ediliyordu (Pushman, 1893, s. 24). Şikago Fuarı'nda Türklerin övünç kaynağı olan yerli telgraf aletlerinin yanı sıra ince ve zarif Osmanlı işçiliğini yansıtan saatler de mevcuttu.

2.Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu'ndaki Türk Ürünleri

1893 Dünya Sergisi ziyaretçilerine dağıtılmak üzere, fuarda teşhir edilen Osmanlı İmparatorluğu ürünlerini tanıtmak amacıyla İngilizce basılan ve "Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu" üst başlığını taşıyan kitapçığın başlığının altında "Kolomb Dünya Sergisi'nde teşhir edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun ürün ve mamulâtının kısa bir açıklaması" (Pushman, 1893, s. 7) ibaresi yer alıyordu. İçindeki bilgilerden anlaşıldığına göre kitapçık ABD'nin Şikago eyaletinde 1893 yılında yayınlanmıştı.

2.1. Kitapçığa göre Osmanlı Sergi Komisyonu ve Hazırlıkları

Osmanlı Devleti'nin 1893 Şikago Dünya Sergisi ya da resmî ismiyle "Dünya Kolomb Ekspozisyonu"na katılım hazırlıklarını yürütmek için oluşturulan Komisyon'a iki sekreter atandı: Dersaadet Ticaret Odası adına Oda Sekreteri Spiraki Efendi ve Ticaret Nezareti adına dönemin Ticaret Meclisi ve Ticaret Müdürlüğü Sekreteri M. Tevfik Bey... İstanbul'da hazırlıkları takip eden İkinci Komisyon'un başkanlığına Ticaret Müdürü İsmail Bey getirilirken, üyeler arasında ise Odadan Basmacızade Ferid Bey, Abudzade Tevfik Bey, Spiraki Efendi, Subhi Bey ile Ticaret Müdürlüğü Sekreteri ve Genel Komiser Delegatesi (Pushman, 1893, s. 3) bulunuyordu.

Şikago Dünya Fuarı yönetimi nezdinde Türkiye katılımından sorumlu olup devlet adına her türlü faaliyet ve organizasyonu yürütecek Osmanlı İmparatorluğu Komisyonu'nun genel komiserliğini daha sonra sadrazamlık da yapacak olan İbrahim Hakkı Bey, İmparatorluk komiserliğini Ahmed Fahri Bey, komisyon ataşeliğini Yüzbaşı Ahmed Sabit Bey ile Yüzbaşı Mehmed Tevfik Bey, komisyon sekreterliğini Mösyö Hohannes T. Pushman, onursal komiserliği Mösyö Thomson ile Mösyö Sweeney, tesisat ve dekorasyon şefliğini Mösyö Garabed M. Murad, tarım yönetimini Mösyö A. G. Asdikyan üstlendi (Pushman, 1893, s. 4).

2.2. Geniş Topraklar, Geniş Ürün Çeşitliliği ve Tahıl Ürünleri

Ürünlerin tanıtımını amaçlayan rapor, “Kolomb Dünya Sergisi Osmanlı İmparatorluğu Komisyonu, Jackson Park'taki Osmanlı pavyonunda hükümetin toplu sergisinde teşhir edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun ürün ve imalatlarıyla ilgili aşağıdaki kısa açıklamayı saygıyla kamuoyuna sunar.” cümlesiyle başlıyor, ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları ve topraklarında yetişen ürünlerle ilgili bilgilere yer veriyordu:

“Güneydoğu Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da geniş bir alanı kaplayan Osmanlı İmparatorluğu toprakları esas olarak Akdeniz'in doğu sularında ve Kızıldeniz'in her iki yakasında, Basra Körfezi'nin batı kıyısında ve Karadeniz'in güney ve batı kıyılarında toplanmıştır”. (Pushman, 1893, s.7).

Dolayısıyla bu denli geniş bir toprağa sahip İmparatorluk, şimşir ağacından tropikal incir ve üzümlere kadar uzanan geniş bir ürün çeşitliliğine sahipti:

“Bu geniş İmparatorluğun arazileri ve vilayetleri, Lazistan'ın dayanıklı şimşir ağacından batı kıyılarındaki toprakların subtropikal incir ve üzümüne kadar sonsuz çeşitlilikte doğal ürünlere sahiptir; platoda, yumuşak ipeksi postu ihracatın temelini oluşturan ünlü Ankara keçisi türü yetişmektedir.

Türkiye toprağı, çok eski dönemlerden beri verimlilik bakımından fevkaladedir. Günümüzde Rumeli'nin bazı bölgelerinde mısır rekoltesi nadiren üç yüz katın altına düşmektedir. Toprakların aynı yıl iki ürün verecek kadar verimli olduğu yerler de vardır. Arpa eylül ayında ekilir ve mayıs ayında biçilir. Daha sonra Hint mısırı ekilir ve ardından eylül ayında toplanır” (Pushman, 1893, s. 8).

Tahıl başlığı altında Osmanlı pavyonunda “Yulaf, arpa, darı, susam, mısır, buğday, pirinç, çavdar, mısır, tenali kuş otu” yer alır. Bu tahılları gönderen katılımcı yerler ise “Adana, Edirne, Bağdat, Beyrut, Biga, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Diyarbakır, Dıraç [bugünkü Arnavutluk'ta bir şehir], Eishteh, Hüdavendigar [Bursa merkezli Osmanlı vilayeti], Konya, Koçana [Makedonya'da bir kasaba], Lapiski, Mamuret-ül-Aziz [Elazığ ve çevresini kapsayan eski Osmanlı vilayeti], Selanik, Sinop, İzmir, Çatalca, Trabzon, Üsküp, Karesi [Balıkesir ve çevresi]” (Pushman, 1893, s. 8) diye sıralanır.

2.3. Şekerleme, Süt, Tütün ve Kahve Ürünleri

1893 Kolomb Dünya Fuarı'nda Türkler, isimleriyle bütünleşen şekerleme, süt, tütün ve kahve çeşitleriyle göz doldurdular. Osmanlı coğrafyasının zengin florasından beslenen ballar burada yerini aldı. Elbette birçok vilayetin yanı sıra “Hacı Bekir” de şekerlemesiyle oradaydı. Tanıtım kitapçığının “Şekerleme” bahsinde “Dünya çapında tanınan tatlılar ve Türk lokumları; şerbet ve balla birlikte bol miktar ve çeşitte sergilenmektedir.” denilirken, bu ürünleri gönderen İmparatorluk şehirleri de “Katılımcılar Konstantinopolis'ten Hacı Bekir ve Kolassi ile Edirne, Burdur, Çanakkale, Diyarbakır, Dıraç, Kosova, Sinop, Çatalca vilayetleridir.” (Pushman, 1893, s. 9) diye aktarıyordu.

“Süt Ürünleri” kategorisinde ise peynir ile sarı ve beyaz tereyağ zikredilerek, “Çanakkale, Kastamonu, Konya, Manastır ve İstanköy [Kos Adası] vilayetleri süt ürünlerini yani sarı ve beyaz tereyağı ve peynirini oldukça göz alıcı bir şekilde sergilemektedir.” (Pushman, 1893, s. 9)

deniliyordu. 1893'te dünyaya açılan Çanakkale peynirlerinin günümüzde de lezzetiyle tüketicilerin beğenisini toplamayı hak ettiği söylenebilir.

“Tütün” kısmında ise İmparatorluğun özellikle Rumeli'deki arazilerinin önemli bir bölümüne tütün ekildiği vurgulanıyordu. Kitapçığa göre “Tütün, Türkiye'nin sıcaklık derecesinin izin verdiği her yerinde yetiştirilmektedir. Batı Rumeli'de tütün, sürülmüş arazinin yaklaşık sekizde birini kaplamaktadır. Bu maddenin Türkiye'deki tüketimi muazzamdır, ayrıca yıllık ihracatı sürekli olarak artmaktadır ve çiftçiler tarafından, bu ürünün büyümesine uygun topraklarda, ürünleri arasında en kârlı olan şekilde değerlendirilmektedir. Yetiştirilen her çeşit tütün, [Türkiye] pavyonunda yaprak, kesme ve sigara şeklinde sergilenmektedir” (Pushman, 1893, s. 9).

Türkiye, daha önce Viyana kuşatması sırasında Avrupa ile tanıştırdığı kahveyi, bu kez 1893 yılında Amerikalı fuar ziyaretçilerine sunuyordu. “Kahve Yemen'den gelir” sözünün hakkını verircesine Şikago'da sergilenen kahveler arasında “Zengin aromasıyla hakiki Yemen kahvesi” bulunuyordu. İlginç olan ise Mekke kahvesinin de uluslararası arenaya Türkler tarafından sunulmasıydı. Bu durum “Kahve” başlığı altında, “Hurma yapraklarından dokunmuş orijinal çuvallarında, zengin aromalı hakiki Yemen ve Mekke kahvesi bol miktarda sergilenmektedir” (Pushman, 1893, s. 9) ifadeleriyle anlatılıyordu.

2.4. Yün, Tiftik ve Keçi Kılı ve İpek Ürünleri

“Osmanlı İmparatorluğu'nun yünleri yumuşaklığı ve inceliği nedeniyle büyük beğeni toplamaktadır.” diye tanıtılan “Yün, Tiftik ve Keçi Kılı” kısmında yünün, tüm vilayetlerde büyük miktarlarda üretildiği, Ankara vilayetinin de özellikle keçilerinin ipeksi yapağı ile ünlü olduğu, bu ürünün daha çok tiftik adı ile ün kazandığı belirtiliyordu. Verilen bilgiye göre keçiler nisan ve mayıs aylarında kırılıyor, en iyi kalite yün ise “Dişi hayvandan” (Pushman, 1893, s. 10) elde ediliyordu.

“Keçi kılı, tiftik ve yün” ürünleriyle katılım gösterenler ise “Edirne, Aydın, Akşehir, Beyrut, Bağdat, Burdur, Diyarbakır, Kastamonu, Hüdavendigâr, Konya, Selanik, Sinop, Sivas, İstanköy, Teke [Antalya], Üsküp, Dıraç ve Çanakkale'den Mustafa Bey” idi. Çanakkale'den Mustafa Bey'in bizzat ismiyle ürününü göndermesi bu konudaki maharetinin hem Çanakkale'de hem İstanbul'da kabul gördüğüne işaret etti.

Raporda pamuğun Türkiye genelinde ama özellikle de Rumeli, Anadolu, Suriye ve Ceza-yir-i Bahr-i Sefid'de [Archipelago – Akdeniz ve Ege'de yer alan adaları ile Marmara bölgesindeki bazı sancakları kapsayan Osmanlı vilayeti] yaygın şekilde yetiştirildiğine dikkat çekilerek, “Aydın, Bağdat, Diyarbakır, Şakte ve Sinop vilayetlerinin çok çeşitlerini fuarda sergiledikleri” (Pushman, 1893, s. 10) aktarılıyordu.

“İpek üretimi Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli endüstrilerinden biridir.” tespitine yer verilen “İpek” bölümünde, “Rumeli'de Edirne, Anadolu'da ise Bursa vilayetinde büyük ölçüde ipekçilikle uğraşıldığı, Suriye vilayetinde yer alan Lübnan Dağı'nda ise ipek böceği yetiştirmeye yönelik barakalar ve koza açmaya yönelik fabrikalar” (Pushman, 1893, s. 10) bulunduğu belirtiliyordu. İki büyük ipek merkezi olan Edirne ve Bursa vilayetlerinin hem koza hem de eğrilmiş ipekleri fuarda büyük miktarlarla teşhir ediliyordu (Pushman, 1893, s. 11).

2.5. Yağ, Sabun ve Balmumu ile Şarap ve Brendi Ürünleri

1893 Şikago Sergisi Osmanlı tanıtım kitapçığının “Yağ, Sabun ve Balmumu” bölümünde ise bu üç ürün sergisinin “geniş ve eksiksiz” olduğu, Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinden her çeşit ham veya işlenmiş ürünlerin teşhir edildiği, sergilenen ürünler arasında “Shirilgan yağı [susam yağı?], balmumu, zeytinyağı, keten tohumu yağı, donyağı, kovan yağı, susam yağı” bulunduğu kaydediliyordu. Türkiye bu alanda marka isimlere sahipti; bu sebeple katılımcılardan bazıları bizzat isimleriyle zikredilerek, şöyle sıralanıyordu: “Adil Bey, Kemal Bey, Mehmed Bey, Raisim Bey, Sami Bey, Giritli Seib Bey ve Aydınli Paleologos.” Bu isimlerden bazıları İstanbul’da eczacıydılar. Vilayetler arasında ise “Adana, Edirne, Burdur, Dıraç, Çanakkale, Diyarbakır, Hüdavendigâr, Karesi, Manastır, Rodos, Sinop, İzmir, Çatalca” vardı (Pushman, 1893, s. 11).

İngilizce kitapçığın “Şarap ve Brendi” başlığı taşıyan bölümünde, “Şarap ve brendi teşhirin serginin en dikkat çekici özelliklerinden biri” olduğu, Türk şarap ve brendilerinin “Üzüm ve dutun saf suyundan yapıldığı” (Pushman, 1893, s. 11) vurgulanıyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun Rumeli, Suriye ve Anadolu bölgelerinin üzüm asmaları ve dut ağaçlarıyla dolu olduğu belirtilerek, çok fazla ürün olmasına rağmen çok azının ihraç edildiğine ve büyük kısmının yurt içinde evsel kullanım ile tüketildiğine dikkat çekiliyordu. Tahmin edileceği gibi şarap ve brendi üreticilerinin neredeyse tamamı, inançlarında içkinin serbest olduğu Hristiyan Osmanlı vatandaşlarıydı. İslam’ın içkiyi haram kılması sebebiyle Müslümanların içki ticareti yapmaları söz konusu değildi. Bu nedenle şarap ve brendi katılımcıları neredeyse tamamen Hristiyan tebaa ile vilayetlerden oluşuyordu:

“Sisamlı Yerassimo, Sakızlı Yanni, Diyarbakırlı Thomas, Edirneli Süleyman, Sisamlı Nikolaki, Karesili Kotrony, İstanbullu Kolassi, Edirneli Agassian, İstanbullu Agop Sukiassian, Çanakkaleli Bogos Agopian, Sisamlı Athenas, Kırklarelili Dodopulo, Sisamlı Ferandj, Edirneli Goruar ve Haim, Karesili İha ile Rodos, Sisam ve Midilli Adaları; Burdur, Çanakkale, Diyarbakır, Dıraç, Erdek, Kosova, Lübnan, Manastır, Selanik, İstanköy ve Çatalca vilayetleri” (Pushman, 1893, s. 12).

2.6. Kuru Meyve ve İncir

1893 yılı itibarıyla Türkiye’nin tartışılmaz en büyük ve en meşhur ihracat kalemi kuru meyve ve incirdi. Bu durum raporda “Kuru Meyve ve İncir” başlığı altında yer alan “Osmanlı İmparatorluğu’nun en büyük ve meşhur ihracat ürünlerinden biri de kuru meyve ve incirdir. Dünyanın her yerine yılda yaklaşık yarım milyon pound [ağırlık birimi] incir ve meyve ihraç edilmektedir.” ifadeleriyle teyit ediliyordu. İncir yetiştirme üzerine şu bilgilere de yer veriliyordu:

“Aydın bölgesi incir yetiştirmek için bilhassa uygundur, toprak çok derin olduğundan mahsul için gerekli olan nemi tutma özelliğine sahiptir. Bir incir ağacının ticari amaçlara uygun meyve vermesi için beş ila yedi yaşında olması gerekir. İncirler dallarda tek tek büyür, nadiren çiftler halinde büyür, asla kümeler halinde büyümmez; ağustos ayının ortalarında incirler olgunlaşır ve ağaçlardan düşmeye başlar” (Pushman, 1893, s. 12-13).

Şikago Dünya Fuarı Osmanlı pavyonunda bu başlık altında sergilenen ürünler ise “Çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, kuş üzümü, armut, dut, meşe palamudu, ceviz, erik, kayısı, zeytin” gibi ürünlerdi. Ürünlerini fuara gönderen iki kişinin adı özellikle kayıtlara geçirilmişti, bunlar Edirneli Hafız Osman ile Sakızlı Yanni’ydi. Yanni’nin Sakız Adası’nın meşhur üreticilerinden biri

olduğu düşünülebilir, zira 1893 Fuarı'na birçok ürünüyle katılmış ve kataloglara girme başarısı göstermişti. Bu kategoride ürün gönderen vilayetler arasında ise “Edirne, Aydın, Burdur, Çanakkale, Diyarbakır, Hüdavendigar, Kastamonu, Konya, Kios [Gemlik], Kosova, Lübnan, Mamuret-ül-Aziz, Malatya, Manastır, Musul, Sinop, İstanköy, Rodos ve Sisam Adaları” (Pushman, 1893, s. 13) bulunuyordu.

“Tohumlar” için ise özel bir sergi kısmı oluşturuldu ve burada hem tahıl hem de fasulye, bezelye, mercimek, nohut gibi yemeklik sebzelerin örnekleri teşhir edildi. Ayrıca imparatorluğun muhtelif vilayetlerinden gönderilen her türden sebze ve çiçek tohumları da sergilendi. Ne var ki vilayetlerden gelen çoğu örnekler aynı türdendi.

2.7. Afyon Ürünü

Raporda en uzun anlatılan bahislerden biri afyon hakkındaydı. “Osmanlı İmparatorluğu'nun en kârlı ve yaygın endüstrilerinden biri” şeklinde nitelenen haşhaş ekimi ve afyon üretimi, Osmanlı İmparatorluğu hükümeti tarafından ilk defa ekilen arazilerde bir yıl vergi alınmayarak teşvik ediliyor, ekimin nasıl yapılacağı basılı talimatlarla gösteriliyordu. Kitapçıkta verilen bilgilere göre “Ekim hem yüksek hem de alçak topraklarda, esas olarak köylü toprak sahipleri tarafından yürütülür; doğal olarak hafif ve zengin, ayrıca gübreyle daha da iyileştirilmiş bir toprak gereklidir ve aşırısı zararlı olmakla birlikte nem vazgeçilmezdir. Toprak, iyice ufalanmasını sağlamak için ikincisi çaprazlama olmak üzere iki kez sürülür; çok sık ekilmesini önlemek için miktarının dört katı kumla karıştırılan tohum, saçılarak toprağa serpilir. Kuraklık, ilkbahar donları ve çekirgeler nedeniyle mahsul çok belirsizdir ve tam bir başarısızlığı önlemek için ekimden marta kadar aralıklarla üç ekim yapılır. Ekimden sonra toprak tırmıklanır ve genç bitkiler ilkbahar başından çiçeklenme zamanına kadar çoğunlukla kadınlar ve çocuklar tarafından çapalanır ve yabancı otlar temizlenir. Ovalarda çiçekler [haşhaş] mayıs ayı sonlarında, yaylalarda temmuz ayında açar. Çiçekler açtıktan sonra birkaç saat içinde taç yaprakları düşer ve kapsüller o kadar hızlı büyür ki dokuz ila on beş gün içinde afyon toplanmaya hazır hale gelir. Kapsüller parmakların basıncına dayanmaya başladığında, bıçakla üçte ikisini kapsayacak şekilde çevresine kesikler atılır, işlem genellikle günün sıcak vaktinden sonra yapılır ve ertesi sabah fazla sıvı toplanır. Bu, kapsülün bir bıçakla kazınması ve suyunun haşhaş yaprağına aktarılmasıyla yapılır (Pushman, 1893, s. 14). Yaprığın büyüklüğünün izin verdiği kadar afyon toplandığında, yığının üstüne başka bir yaprak sarılır ve birkaç gün kuruması için gölgeye bırakılır. Türkiye'de yetiştirilen afyon, saflığı nedeniyle esas olarak tıpta kullanılır” (Pushman, 1893, s. 15).

Türkiye'de yetişen afyona yabancıların yoğun ilgi göstermesinin sebebi, tıpta kullanılabilir niteliğe haiz olmasıydı. Fuara her neviden bol miktarda haşhaş ürünleri Akşehir, Aydın, Burdur, Karesi, Konya, Kosova, Mamuret-ül-Aziz ve Sivas vilayetleri tarafından gönderildi. Günümüz Türkiye'sindeki haşhaş üretiminde Afyonkarahisar, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Isparta, Konya, Kütahya, Tokat ve Uşak (Gümüscü vd., 1997, s. 123) illerinin öne çıktığı göz önünde bulundurulunca, bu illerin 1893'te Şikago Fuarı'na haşhaş ürünü gönderen vilayetlere karşılık geldiği görülüyor.

2.8. Maden Ürünleri

“Sistematik olarak düzenlenmiş geniş ve eksiksiz bir mineral ve cevher koleksiyonu, Osmanlı sergisinin başlıca özelliklerinden biridir.” diye sunulan “Mineraller” kısmında Osmanlı'nın maden zenginliği teşhir ediliyordu. Buna göre “Adana, Edirne, Bursa, Kastamonu,

Konya, Kosova, Selanik ve Sivas vilayetleri” fuara muhteşem çeşitlilikte demir, gümüş, kurşun, nikel, çinko ve manganez cevherlerinden göndermişti.

Yine “Aydın, Edirne, Kastamonu, Manastır ve Suriye vilayetleri linyit, kömür ve bitüm gibi yanıcı mineralleri tedarik” etmişti. Ayrıca “Taş Ocağı Ürünler”i bölümünde İstanbul’dan Bedros Gümüşyan’ın, Marmara Adası’ndan Dr. Macris’in ve Bursa’dan İmparatorluk Madencilik Dairesinin kırmızı ve mavi mermer levhaları ve granit örnekleri yer alıyordu” (Pushman, 1893, s. 15).

İmparatorluk Madencilik Dairesinin Aydın Şubesi de çeşitli boyutlarda ve derecelerde kaya ve toz haline getirilmiş zımpara taşlarının fuarda güzel bir teşhirini yapıyordu. Aynı kısımda ayrıca Aphrodisias Zımpara Maden Şirketi’nin ürünleri de bulunuyordu (Pushman, 1893, s. 16).

Yine “Kil ve Asbest” alanında Bursa vilayetinde beyaz “Talk” ve amyant bulunurken, kireç taşı örneği olarak aynı vilayetten kireç borat mevcuttu.

“Sülfatlar ve Pigmentler”de Cezayir-i Bahr-i Sefid, Bursa, Kosova, Manastır ve Selanik’ten gönderilen ham ve rafine sülfür ve krom cevheri ziyaretçilere gösterilirken, “İstanbul’daki Düyun-u Umumiye İdaresi’nin en şeffaf kristaller halinde ince kaya tuzu örnekleri” de fuardaydı.

Aynı şekilde “Bakır” madeni olarak Edirne, Diyarbakır ve Sivas’tan tedarik edilen bakır cevheri ve siyah bakır teşhir ediliyordu. Çinko cevheri ise Bursa vilayetinden gönderilmişti.

Nihayet Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Aydın, Bursa, Kastamonu, Selanik ve Sivas vilayetlerinden gönderilen antimon ve arsenik cevherlerinden oluşan geniş bir koleksiyon mevcuttu (Pushman, 1893, s. 16).

2.9. Donanma Kısımı

Mineraller grubundan oymacılık ile ilgili bölüme geçilirken, savunma sanayinin modellerinin yer aldığı “Donanma Sergisi” bölümü yer alıyordu. Kitapçığın bu kısmında İstanbul Halıç’ta bulunan Tersane-i Âmire’nin zırhlı gemiler üreten bir devlet kurumu olduğu bilgisi ve ardından burada üretilen deniz araçlarının sergilenen modelleriyle ilgili şu bilgiler veriliyordu:

“Deniz savaşı ve kıyı savunması için zırhlı gemiler üreten bir devlet kurumu olan İstanbul’daki Tersane-i Âmire’de dört yıl önce inşa edilen zırhlı “Heybetnüma” kruvazörünü temsil eden “Savaş Adamı Modeli”, ayrıca [Tersane-i Amire tarafından yapılmış] çelik ve pirinç torpido, torpido tüpleri ve torpido direktörleri modelleri, gemiler için vida kütüğü ve vida bıçağı modeli, iki çift kürekli tekne, bir çift kürekli kayık sergilenmektedir. [Ayrıca] gemilerde kullanılan halatlar, kordonlar ve sicimler (Pushman, 1893, s. 16).

Yukarıdaki sergilenenler, Majesteleri Sultan’ın hükümdarlığı döneminde İstanbul’daki Tersane-i Âmire’de savaş araçlarının üretiminde kaydedilen büyük ilerlemeyi göstermektedir” (Pushman, 1893, s. 17).

Gerçekten Sultan II. Abdülhamid döneminde Tersane-i Âmire’de çağın teknolojisine uygun şekilde zırhlı gemi inşasına başlanmış, bu amaçla Amerikan mühendislerinden de istifade edilmişti. Padişah, tersanede üretilen savaş gemilerinin ve diğer araçların ama özellikle de torpido modellerinin fuara gönderilip sergilenmesini sağlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun savaş sanayinde kendine yetme konusunda önemli bir eşiği geride bıraktığı algısını oluşturmaya çalışmıştı.

2.10. Ahşap Oymacılığı ve Kakma Ürünleri

“Modeller” kısmını “Ahşap Oymacılığı ve Kakma” kategorisi takip ediyordu. Burada ağaca yeni bir ruh katan Anadolu ustalarının elinden çıkan zengin oyma ve kakmalar ile duvarlara hayat veren kaplamalar sergileniyordu. Osmanlı ustalarının maharetleri, “Hiçbir şey, Anadolu'nun ahşap oymacılarının ve sedef kakmacılarının duvar kaplaması, tavan ve her türlü armatür ve mobilya için en zengin panelleri ve diğer süslemeleri tasarlama ve icra etme becerisini aşamaz” (Pushman, 1893, s. 17) ifadeleriyle ortaya konuyordu. En çok beğenilen süsleme tarzı [küçükâri] ise şöylece resmediliyordu:

“En sevilen süsleme tarzı, yüzeyi, incelikle şekil verilmiş çubukların [ahşap çıtalar] oluşturduğu çok karmaşık geçmeli desenlerle kaplamaktır. Çubukların arasındaki çeşitli geometrik boşluklar daha sonra küçük ahşap parçaları ve sedeflerle, hafif kabartmalı oyma yapılarla doldurulur.

Tasarımı vurgulamak için inci veya fildişi işlemeli farklı renkli ahşapların kullanılması, desenlerin ustaca zenginliği ile birleştiğinde, bu işin kalitesine neredeyse rakipsiz bir ihtişam etkisi veriyordu.

Özenle oyulmuş ve zengin işlemeli yazı masaları, kakmalı masalar, köşeler, paravanlar, kitaplıklar ve ayna çerçeveleri gibi ahşap oyma ve kakma işlerinin nadir parçaları; İstanbul'daki Tersane-i Âmire, Suriye'den Georgey [Yorgi] ile Beyrut, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Karahisar, Kastamonu, Kosova, Sivas, Sinop, Suriye vilayetleri tarafından sergilenmektedir.

Tersane-i Âmire ve İstanbul'dan Melek Pepeyan'ın her boyut ve şekilde inci ve fildişiyle özenle işlenmiş, karmaşık tasarımlarıyla mükemmel bir şekilde uygulanmış ve eşsiz bir beceriyle zarif bir şekilde tamamlanmış sergi ürünleri kesinlikle rakipsiz durmakta ve özel olarak anılmayı hak etmektedir” (Pushman, 1893, s. 17-18).

2.11. Mücevherat Ürünleri

“Mücevherat” kategorisi yine Osmanlı İmparatorluğu'nun göz alıcı sergi kısımlarından biriydi. “Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli şehir ve vilayetlerinde kullanılan takılardan oluşan seçkin bir koleksiyon” Osmanlı pavyonunu zenginleştirmişti. Buradaki “Çekiçle işlenmiş, kazınmış ve yontulmuş eserler, altın ve gümüş telkâri, broşlar, küpeler, tokalar, bilezikler, kolyeler, mineli veya taşlı pırlantalar ve mücevherler, sanatsal bir şekilde ve özgün tasarımla uyarlama, ayarlama ve tamamlamada ustalıklı uygulanan el sanatının gücünü göstermektedir” (Pushman, 1893, s. 18).

Katılımcılar Suriye, Diyarbakır, Karahisar, Sinop, Trabzon, Süryani [hangi bölgenin kastedildiği anlaşılmadı] vilayetleri ile İstanbul'dan Çubukyan şirketi idi.

2.12. Tekstil Kumaşları

“Tekstil Kumaşları” bölümüne gelince; kitapçıkta belirtildiğine göre Osmanlı pavyonunu çok çeşitli pamuk, yün ve ipekten yapılmış tekstil kumaşları süslüyor; Türkiye'nin her ilinden sabırlı ve meşakkatli el işçiliği ile ilkel yapıdaki tezgâhların muhteşem ürünleri sergileniyordu. İpek ve ipek kumaşlar içinde “Parlak renkli kuşaklar, keofyalar?, altınla işlenmiş baş örtüleri, her türden çizgili ipekler, damasklar?, brokarlar ve giyim eşyaları” (Pushman, 1893, s. 18-19) bulunuyordu.

Bu bağlamda “Bağdat, Edirne, Mamuret-ül Aziz, Manastır, Selanik, Amasya, Ankara, Diyarbakır, Sivas, Suriye, Trabzon vilayetleri güzel bir koleksiyon” göndermişti. Ayrıca İstanbul’un Hereke Fabrikası (Osmanlı döneminin ilk ipekli dokumacılık fabrikası) fuara sade, desenli ve çizgili tasarımlı elbise ve döşemelik ürünler gibi çok geniş ve zengin bir ipek kumaş koleksiyonu göndermişti. Kitapçıkta, “Bu fabrika, şimdiki Padişah’ın babası (Sultan Abdülmecid) tarafından kurulmuş bir devlet kurumudur. Bu kurumdaki işçilere iyi bir ücret ödenmekle kalınmayıp, aynı zamanda evleri ve çocuklarına eğitim olanakları da ücretsiz verilmektedir. Her dalda ilerleme, Majesteleri Sultan Abdülhamid Han’ın gözetimi ve ilgisi altında olağanüstü olmuştur.” ifadelerine yer veriliyordu.

Jüt (lifli) kumaşlarında Beyrut, Eğin ve Sivas illeri güzel bir sergi oluştururken, “İplikler, Pamuk ve Keten Dokuma Ürünleri” kategorisinde “Amasya, Bağdat, Diyarbakır, Konya, Kosova, Mamuret-ül Aziz, Malatya, Sinop, Suriye, Trabzon vilayetleri ve İstanbul Devlet Fabrikası, Harbiye Nazırı’nın gözetimi ve himayesi altında nadide örneklerini” (Pushman, 1893, s. 19) fuara göndermişlerdi.

2.13. Kıyafet, Kostümler ve Nakış Ürünleri

“Farklı Kabile ve Milletlerin Kıyafet ve Kostümleri” kısmına ise Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm vilayetleri tarafından karakteristik tarzlarını gösteren kıyafetler gönderilmişti. Aynı zamanda Harbiye Nazırı’nın gözetimi ve himayesi altında bulunan İstanbul’daki devlet fabrikası Feshane, Türkiye’de yaşayan herkesçe giyilen parlak ve koyu renkli kırmızı feslerle güzel bir teşhir yapmıştı.

“Nakış” sergisinin “özellikle güzel” diye nitelendirildiği raporun bu kısmında “Altın ve gümüş işlemelerden oluşan muhteşem ürünler, zengin nakışlı pikeler, ipek, saten veya keten üzerine Suzeni ve Anovato tarzında işlenmiş minder ve masa örtülerinin oldukça ilgi çekici bir şekilde sergilendiği” aktarılıyordu. Tüm vilayetlerin “Modern ve antik nakış sanatının nadide örneklerini” fuara gönderdikleri vurgulanan raporda bu bölümle ilgili ayrıca şu bilgiler aktarılıyordu:

“İstanbullu Yuvanaki Efendi tarafından zengin ve özenle hazırlanmış nakışlardan oluşan enfes bir parça; ayrıca İstanbullu Sadullah Souhami şirketinin muhteşem bir modern nakış koleksiyonu ve Beyrut, Edirne, Bağdat, Diyarbakır, Selanik, Manastır, Çatalca, Aydın, Konya vilayetlerinin [ürünleri] de teşhir edilmektedir.

Bireysel katılımcılar Bağdat’tan Abdulrezak, Edirne’den Anastasya, Tatavla’dan Rum Kız Okulu, Halep’ten Hakin Efendi, Edirne’den Madam Mina ve Yorgi ile Harput’tan G. M. Muradhanyan idi (Pushman, 1893, s. 20).

2.14. Deri ve Halı Ürünleri

“Deri” bölümüne gelince, raporda “Her çeşit [ham] deri ve tabaklanmış deri, Osmanlı sergisinin en başta gelen özelliklerinden biri” olarak zikrediliyor ve özgün Türk kırmızı derisi de “Rengi açık, elastik, yumuşak, ancak damar ve doku bakımından sağlam ve güzel” şeklinde tarif ediliyordu.

Kitapçığın “Halılar” kısmında Osmanlı halı üretimi ve kalitesi bakımından tarihe kayıt düşecek bilgiler veriliyordu. Buna göre Osmanlı halı üretimi, Sultan II. Abdülhamid’in doğru politikalarıyla iki katına çıkmış ancak buna rağmen üretim talebi karşılayamaz duruma gelmişti.

İstanbul; İran, Afganistan ve Kafkasya bölgesinden halıların ithal edilip ihracata hazırlandığı liman ve ticaret merkezi olurken, İzmir de sadece ihracat limanı olarak öne çıkıyordu.

“Türk halı endüstrisi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli endüstridir; dolayısıyla bu gruptaki ürünlere sadece pavyonda değil, aynı zamanda fuarın İmalatçılar Bölümü'nde de daha fazla yer ayrılmıştır.” (Pushman, 1893, s. 21) ifadesiyle övgüler düzülen Osmanlı halıcılık sektörü hakkında aşağıdaki bilgiler veriliyordu:

“Majesteleri Sultan II. Abdülhamid Han, bu endüstrinin ilerlemesi ve genişlemesine özel destek ve müthiş teşvik vermiş, bu harika ilerlemeye her şekilde yardımcı olmuştur. Bugün Türkiye'nin zeki üreticileri sadece tasarıma, işçiliğe ve dokuya büyük önem vermeye kalmayıp, aynı zamanda tüm renklerin yumuşak ve hoş tonlarda harmanlanmasına da özen göstermektedir.

Türk halılarının üretimi son on beş yılda neredeyse iki katına çıkmış ve tiftiğin üretime yeniden sunulmasıyla talepteki artış arzdan daha fazla olmuştur.

Türk halılarının depoları İstanbul ve İzmir'de olup, bu limanlardan dünyanın her yerine sevkıyatı yapılmaktadır.

İstanbul'daki ticaret çoğunlukla İran, Afganistan ve Kafkasya'da üretilen, buralardan ithal edilen ve ihracat amacıyla serbest piyasada satılan kilim ve halılardan oluşmaktadır. Ticari meblağ yıllık 250.000 ila 300.000 Türk lirası, yaklaşık 1.250.000 dolar ila 1.500.000 dolar arasında[dır].

İzmir'de çoğunlukla ticareti yapılan halılar iç kesimlerdeki çeşitli kasaba ve köylerde imal edilmektedir. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

Uşak, halı üretimi açısından en önemli şehirdir. 600 ila 800 tezgâhı vardır ve burada 3.000 ila 4.000 dokumacı çalışmaktadır. Yıllık üretim 300.000 ila 400.000 pikes (<https://www.convertunits.com/from/pike/to/cm>, erişim tarihi: 17.10.2024) kare [square pikes-Pikes'in bir ölçü birimi olduğu tahmin edilmektedir.] arasında olup değeri 100.000 ila 160.000 Türk lirası veya 450.000 dolar ile 600.000 dolar arasındadır.

Gördes veya Yördes [Manisa'nın ilçelerinden biri] de Uşak'tan sonra gelen önemli bir üretim kentidir. 300 ila 400 tezgâhı vardır ve 1.500 ila 2.000 dokumacı istihdam etmektedir. Yıllık üretim 120.000 ila 150.000 pikes kare [square pikes] arasında olup, değeri 40.000 ila 45.000 Türk lirası veya 180.000 ila 200.000 dolar arasındadır.

Kula, en kalın ve en iyi yün ve ayrıca tiftik kilimleri üretmektedir. Burada, çoğu tezgâhın seccade ve ocak kilimleri için olduğu çok az sayıda halı yapılmaktadır. Yaklaşık 800 tezgâh var ve 1.500 dokumacı çalışmaktadır; yıllık yaklaşık 35.000 Türk liralık yani 150.000 dolarlık üretim yapılmaktadır.

Demirci [Manisa'nın ilçelerinden biri] sadece son beş altı yıldır halı yapmakta olup çok kısa sürede büyük ilerleme kaydetmiştir. “Nazik” ve “Zarif” olarak bilinen hoş halılar imal etmektedir. 250'ye yakın tezgâhı vardır ve 1.000 dokumacı çalıştırmaktadır. 80.000 ila 90.000 pikes kare, yaklaşık 30.000 Türk lirası yani 160.000 dolar değerinde üretim yapılmaktadır.

“AXAR” yaklaşık üç yıl önce halı yapmaya başlamıştır. Şu anda çalışan tezgâh sayısı yaklaşık 30'dur ve yaklaşık 100 dokumacı çalıştırmaktadır. Yaklaşık 2.200 Türk lirası veya 10.000 dolar değerinde, 5.000 pikes kare civarında üretim yapılmaktadır.

Aydın ve Hüdavendigâr vilayetlerinin yanı sıra, Anadolu'ya dağılmış, halı, kilim ve perde imalatı yapan birçok küçük kasaba ve köy daha vardır.

Bunların başında Melis, Bergama, Makri, Laodikya, Kırşehir gelmektedir.

Bu kasabalar yalnızca, renklendirmeleri ve ipeksi görünümleri nedeniyle çok takdir edilen antik kilimler üretmektedir.

Takmak [Uşak'ın köyü], en iyi eli belinde kız kilimlerini ve Kayseri de "Cicim" veya Bağdat diye isimlendirilen en iyi kapı perdelerini imal etmektedir. Ülkenin farklı yerlerinde yapılan diğer kilimler göçebe anlamına gelen "Yörük" olarak tasnif edilmektedir.

Bu bölümdeki katılımcılar Adana, Aydın, Amasya, Bitlis, Diyarbakır, Konya, Sivas vilayetleridir.

Bireysel katılımcılar takdire şayan bir sergi yapmışlardır; bunların başlıcaları arasında İzmir'den Habif ve Polako ve P. De Andria şirketi, Harput'tan Muradhanyan ve İstanbul'dan Sadullah Souhami şirketi yer almaktadır." (Pushman, 1893, s. 21-23).

2.15. Telgraf ve Elektrik Ürünleri

Geleneksel üretim alanlarından teknoloji gerektiren sektörlere geçilmesi ve bu alanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun da var olduğunun gösterilmesi, diğer dünya fuarlarından farklı kıliyordu Şikago Dünya Fuarı'nı... Türkler ilk kez bir dünya fuarına, hem de XIX. yüzyılın sonunda, ileri teknoloji kullanarak ürettikleri mamullerle katılıyordu. Bu, Sultan II. Abdülhamid'in stratejisinin sonucuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun hakikaten güçlü olduğunu gösterme planının hayata geçirilmesi idi.

Bu alanlardan biri çağdaş haberleşme aracı telgraftı. Raporda "Telgraf" için özel bir bölüm ayrıldı ve Osmanlı İmparatorluğu Posta ve Telgraf Dairesi'nin İstanbul'da devlete ait fabrikasında ürettiği "Türk alfabesine uyarlanmış tüm telgraf aletleri çeşitlerini" fuara gönderdi. Bu ürün çeşitleri iki bakımdan ziyaretçileri şaşırtacaktı. Birincisi ziyaretçiler Türklerin telgraf makinası ve diğer gerekli aletleri yapabileceklerine ihtimal vermezken Türklerin yapabildiklerini göstermişti, ikincisi de Osmanlıca harflerine yani dönemin Türk elifbasına uyarlanmış bir telgraf sistemi oluşturmuşlardı.

Türklerin teknolojik gücünü gösteren ikinci kısım ise "Elektrik" bölümüydü. Bu kısımda "Elektrik akımlarının iletimi ve regülasyonu için çift, tek ve sürekli akım vericileri, Osmanlı desen anahtar paneli ve galvanometre, İsviçre anahtar paneli, sürekli akım alıcısı, galvanometreler, büküm kolu, germe aparatı, anahtar priz, dönüştürücü ve istif" teşhir ediliyordu. Ayrıca "Elektrik motorlarına uygulanması amacıyla tekneler için elektrikli dümen, elektrikli dümen anahtarları ile saat yaylarının bağlanması ve kare deliklerin delinmesi için aletler" sergileniyordu.

"Bir elektrikli ark lambası modeli; elektrikli telgraf ve sinyaller için mors baskı aletleri, mors alıcısı modeli, röleli bregnet telgraf alıcısı, elektrikli çağrı zilleri ve röleli çağrı zilleri" (Pushman, 1893, s. 24) de teşhir edilen ürünler arasındaydı.

2.16. Resim, Matbaa ve Fotoğraf Ürünleri

"Resimler" kısmında ise "hepsi İstanbul'dan iştirak eden Akiarona, Teğmen Hakkı Bey Yanco Tineofilidi, Barones Hobe Paşa"ya ait "sulu boya ve kara kalem resimlerden birkaç seçki de" teşhir ediliyordu (Pushman, 1893, s. 24).

“Matbaa” kısmının gözdesi Tersane-i Âmire Matbaası'nın denizcilik ve seyrüsefer üzerine güzelce ciltleriyle göz dolduran kitap takımıydı. Bunlardan bazıları “Deniz Rehberi, Torpido Bölümü, Topçu Rehberi, Denizaltı Torpidosu, Denizcilik Taktikleri, Güneş Sistemi, Trigonometri, Denizcilik Astronomisi, Savaş Düzenleyicileri, Denizciler ve Gemiler ile İntegral Kalkülüs” isimlerini taşıyordu.

Ayrıca Ahmed İhsan Bey tarafından resimli olarak basılan bir grup Servet-i Fünun da fuarda yer alıyordu. Bazı yazarlar da özel kitaplarını fuarda sergilenmek üzere göndermişlerdi. Bunlar arasında Türk tarihi ve çeşitli konulardaki bilimsel eserleriyle İbrahim Hakkı Bey, tarih alanında Ali Tevfik Bey, aritmetikte Ahmed Şükri Bey, doğa tarihinde Hasan Benzi Bey, fizikte Ahmed Fahri Bey ve Salih Zeki Bey, mantıkta Ahmed Cevdet Paşa, Türkçe dil bilgisinde Necip Asım Bey, astronomide A. Zalouhos bulunuyordu.

“Fotoğraf” bölümü de oldukça zengindi ve imparatorluğun birçok köşesinden manzara fotoğraflarını içeren zengin albümlere sahipti. “Albay Rıza Bey, Teğmen Zekai, Abdullah Biraderler, Gülmez Biraderler, Diyarbakır vilayeti ve İstanbul'dan Tersane-i Âmire sistematik olarak takılmış ve düzenlenmiş zengin kabartmalı albümlerde çok çeşitli manzara fotoğrafları” (Pushman, 1893, s. 25) ile fuarda yerlerini aldılar.

2.17. Muhletif Ürünler

1893 Şikago Dünya Fuarı'na katılan Osmanlı ürünlerini tanıtan raporda, gecikmesi sebebiyle sınıflandırılmadan teşhir edilen ürünlere dair bir bölüm de mevcuttu. Osmanlı pavyonuna yerleştirilip ziyaretçilerin ilgisine sunulan bu ürünler “Tasnif İçin Çok Geç Ulaşan Sergi Ürünleri” başlığı altında derlendi. Bu ürünler şunlardı:

“Suriye'den J. Waked şirketi tarafından iletilen tütün ve sigara sergisi, Suriye'den J. Ve S. Boulad & Zilka tarafından gönderilen şarap ve likörler ile İstanbul'dan Doktor J. B. Viola'nın aşı aletleri” (Pushman, 1893, s. 26).

Bu arada serginin açık kaldığı süre içinde “Sultan Ahmed Çeşmesi'nin gümüş yaldızlı modeli”, büyük ilgi çekecekti. Kitapçıkta “Çok nadide bir el işçiliği” olarak nitelenen çeşme hakkında “Sultan Ahmed tarafından 200 yıl önce inşa edilen İstanbul Bab-ı Hümâyûn yakınlarındaki çeşmenin birebir modeli” ifadesi kullanılıyordu. Çeşme modeli, İstanbul'dan sergiye iştirak eden ve II. Abdülhamid ile de yakın ilişkisi bulunan Çubukçıyan şirketi (Pushman, 1893, s. 26) tarafından sergilendi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım envanterinin, üzerinde ekim alanları ve ürün isimleriyle birlikte gösterilen bir “Tarım haritası” (Pushman, 1893, s. 27) da fuarın tarım meraklıları için bulunmaz bir bilgilenme imkânı sundu. Tarım haritası Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından hazırlanmıştı. Yine ilgi çeken iki ürün de Konstantin Efendi Karatidori'nin el boyaması çinisi ile İstanbul'dan Doktor G. Vartanian'ın kreozot haplarıydı.

“İşlemeli müzik” başlığı altında ise İstanbullu Hezarifend (Hezarfen) Kız Kardeşlerin imal ettiği müzik kitabı teşhir ediliyordu. Müzik tutkusuyla maharetli el işçiliğini birleştiren ve “her şeyi bilen ve anlayan” anlamına gelen isimlerinin hakkını veren Hezarifend Kız Kardeşlerin müzik kitabında “Sayfalar kaliteli ananaslı şile bezinden yapılmış; notalar, nota çizgileri ve başlık kaliteli siyah ipekle işlenmiş; kapaklar beyaz satenden yapılmış olup narin ipek renkleriyle işlenmişti.” (Pushman, 1893, s. 27).

Çeşitli incir türlerinin ve benzer ürünlerin seçkin bir koleksiyonunun da Şikago'ya geç ulaşan ürünler arasında yer alması ilginçti. En önemli ihraç malzemelerinden olduğu için kuru üzüm, incir gibi ürünlerin ilk partide gelmesi beklenirdi. Gerçekten de böyle olmuş, bu ürünler sergi açılmadan gelip pavyonda teşhir edilmişti; geç gelenler ise özel sektöre ait incir ve kuru üzüm koleksiyonuydu. İzmirli levanten firmalardan C. I. Protopazzi Bros. tarafından gönderilen ürünler "Sultaniye, Yerli ve Karaburun Kuru Üzüm, İncir ve Şekerlemeler" den (Pushman, 1893, s. 27) oluşuyordu.

Raporda "Yağlı Boya" başlıklı kısımda ise çarpıcı bir cami girişi resmediliyordu. Türklerin gelmiş geçmiş en büyük ressamı olarak anılacak ve yıllar sonra eserleri milyon dolarlara satılacak olan dönemin Müze-i Hümayûn müdürü Osman Hamdi Bey, üstün sanatsal yeteneğini Şikago Dünya Fuarı'nda da sergiledi. Osman Hamdi Bey'in "Bir caminin girişini, çok gerçek ve çarpıcı bir sahneyle gösteren, şekillerin gerçeğe çok yakın görünümündeki muhteşem yağlı boya tablosu" ziyaretçileri hayran bırakmıştı. Muhtemelen bu tablo, Osman Hamdi'nin 1882 tarihini taşıyan "Yeşil Camii Önü" isimli yağlı boya resmiydi.

Osmanlı başkenti İstanbul'un meşhur kitapçısı Garabed Efendi de bir set güzelce ciltlenmiş kitap göndermişti. Bu kitapların özelliği, geleneksel Türk ciltçilik sanatını seçkin bir şekilde göstermesiydi.

"Şekercilik" (Pushman, 1893 s. 28) başlığı altında yer alan geç kalan şekerleme ürünü olarak İstanbullu Hacı Abid Bey şirketi tarafından imal edilen Türk tatlıları ve lokumları gibi ürünler bulunuyordu. Dikran Kelekyan da "Nadide eski fayanslar, mücevherler, nakışlar, kilimler, silahlar gibi" ürünlerden oluşan "Güzel bir antika koleksiyonunu" sergiye ulaştırmıştı (Pushman, 1893, s. 28).

2.18. Osmanlı Sergi Yönetim Binası

Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı yapılarından biri de Jackson Park içinde inşa edilen mütevazı Osmanlı Sergi Komisyonu yönetim binasıydı. Yönetim binası Osmanlı pavyonunun hemen arkasında yer alıyordu ve şu özelliklere sahipti:

"Osmanlı İmparatorluğu Sergisi'nin en ilgi çekici özelliklerinden biri de Osmanlı pavyonunun arkasındaki Jackson Park'ta yer alan Komisyon [Yönetim] dairesidir. Bina kare şeklinde olup ortasında büyük bir kubbe vardır ve girişini 'maşrabiye' işi ince oymalı kapılar oluşturmaktadır.

İç mekân, hakiki Doğu tarzında sanatsal bir şekilde düzenlenmiştir. Duvarlar canlı, yumuşak renklere sahip, güzel sırma işlemeli Hereke ipeği ile kaplanmış ve monotonluğu kırmak için yer yer zengin oymalı paneller yerleştirilmiştir. Pencere ve kapılar, altın ve gümüşle dokunmuş nadir işlemeli ipekler ve Şam perdeleriyle kaplıdır.

Odanın dört bir yanında güzelce kaplanmış divanlar, arkada soluk mavi renkte bir gölgelik, her tarafta sedef kakmalı masalar ve köşebentler vardır. Bir köşede özenle oyulmuş bir yazı masası, diğerinde ise zengin işlemeli bir kitaplık durmaktadır.

Dekorasyonun karakteristik uyumu ve farklı sanatsal unsurların düzenlenmesi, Komisyon dekoratörü G. M. Murad'ın eseridir." (Pushman, 1893, s. 29)

3. Osmanlı Tarım Ürünleri İstatistikleri

Osmanlı ürünlerini tanıtan kitapçıkta “Osmanlı İmparatorluğu’nun başlıca tarım ürünlerinin istatistiklerine” özel bir bölüm verildi. “Gazi” unvanıyla birlikte anılan Sultan Abdülhamid Han’ın “Lütufkâr himayesi sayesinde son on beş yıl içinde ülkenin tarımsal gelişmelerinin muhteşem” olduğu vurgulanan kitapçıkta şu dikkat çekici tespitler yapıyordu:

“Gelişmemiş kaynaklar açısından zengin, tropik sıcakların en uç noktalarından daimi kar sınırına kadar her türlü iklim ve her türlü toprak kalitesine sahip bir ülke, Osmanlı İmparatorluğu, ürünlerinin, sadece hacmiyle değil aynı zamanda çok çeşitli detaylarıyla da dikkat çeken bir katalogunu ve istatistiklerini bugün tarihinde ilk kez kamuoyuna sunmaktadır.

Tüm bu ilerleme ve gelişme, Majesteleri’nin [Sultan II. Abdülhamid’in] tarım endüstrisinde güzel sonuçlara ulaşmak için gösterdiği büyüklük ve cömert bağışlar sayesinde gerçekleşmektedir.

Onun şanlı hükümdarlığı ve adil yönetimi altında, ülkenin refahı ve halkın ilerlemesi için bireyler veya şirketler tarafından ortaya atılan her girişime teşvik özeni gösterilmiş ve himaye sağlanmıştır. Çiftçilere mali açıdan yardım etmek ve onları acımasız tefecilerin pençesinden kurtarmak, her zaman Majesteleri’nin tasası ve derdi olmuştur. Bu amaç doğrultusunda, İstanbul’da, tüm tarım illerinde şubesi bulunan, çiftçiye mahsul yetiştirmek için gerektiği kadar avans veren ve para için yalnızca nominal bir faiz talep eden bir devlet bankası kurulmuştur. Bu, tüm çiftçi camiası için büyük bir nimet olmuştur.” (Pushman, 1893, s. 33-34)

İstatistiklere geçmeden önce genel bazı bilgilerin verildiği kitapçıkta, Osmanlı İmparatorluğu’nun 36 vilayetinden 16’sından gelen istatistik sonuçlarının paylaşıldığı, bu 16 vilayette tarımsal amaçlı olarak işlenen arazi alanının 34.707.041 dönüm olduğu, meyve bahçeleri ve bağların 4.035.088 dönüm olduğu belirtilerek, kullanılan ağırlık ve ölçü birimleri hakkında bilgi veriliyordu. Buna göre “bir dönüm bir akrenin dörtte birine, bir kile üç buşele, bir okka ise üç libreye eşitti.”

Ayrıca “ürünlerin fiyatları, yetersiz veya azalan yağışlara bağlı olarak büyük farklılıklar göstermekte ancak çoğu zaman buğdaydaki artış ülke nüfusunun ihtiyaçlarını aşmakta”(Pushman, 1893, s. 34) idi.

Raporda tarımda kullanılan aletlerle ilgili ise önemli bilgiler veriliyordu:

“Türkiye’nin iç kesimlerinde toprak işleme aletleri henüz son derece ilkelidir. Bir öküz veya öküzler [bir çift öküz] tarafından çekilen kara saban ancak toprağın yüzeyini çizebilmekte, üzerine hafifçe atılan tohum ise bol ve beklenmedik bir hasat vermektedir. Modern, gelişmiş aletlerin kullanıma sokulması için Majesteleri tarafından büyük çaba sarf edilmektedir ve kısa bir zaman içinde kara sabanın geçmişte kalacağı umulmaktadır.

Ürünlerin ortalama fiyatları aşağıdaki gibidir:

Buğday – Bir kile/üç buşel 20 kuruştan 88 sente eşittir.

Çavdar - Bir kile/üç buşel 12 kuruştan 53 sente eşittir.

Mısır - Bir kile/üç buşel 14 kuruştan 62 sente eşittir.

Darı - Bir kile/üç buşel 10 kuruştan 44 sente eşittir.

Yulaf - Bir kile/üç buşel 8 kuruştan 35 sente eşittir.” (Pushman, 1893, s. 35)

VİLAYETLER	BUĞDAY		Dönüm Başına Orta- lama Üretim	SİYEZ BUĞDAYI TAHİL CİNSİ		Dönüm Başına Orta- lama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	1,276,290	5,762,279	4 ½	46,918	610,272	13
İşkodra	26,828	192,792	7	8,150	30,876	3 ¾
İzmit	151,000	943,309	6 ¼	19,256	176,554	3 ¼
Ankara	1,972,400	11,870,000	6	.....	.....	...
Biga	180,967	940,120	5 ¼	1,500	5,000	5
Lübnan	81,965	430,057	5 ½	.....	.....	...
Çatalca	106,591	419,205	3 ¾	2,280	11,500	5
Diyarbakır	2,200,058	4,388,031	1 ¾	.....	.....	...
Sur	71,086	267,179	3 ¾	.....	.....	...
Selanik	723,566	4,301,569	5 ¾	.....	.....	...
Suriye	2,278,130	1,652,718	7	.....	.....	...
Kudüs	743,208	2,462,116	3 ¼	.....	.....	...
Kastamonu	1,214,330	4,648,533	3 ½	590,335	2,643,610	4 ½
Kosova	722,595	4,259,319	5 ¾	35,966	105,790	2 ¾
Konya	1,848,841	14,897,413	8 ½	200	750	3 ¾
Manastır	878,260	3,527,457	4	14,319	56,773	3 ¾

Tablo 1, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Buğday ve Siyez Buğdayı Üretimi (Pushman, 1893, s. 36)

1893 Şikago Sergisi hazırlıklarını yürüten Komisyon'a, talep edilen bilgileri istenilen zamanda gönderen Osmanlı İmparatorluğu'nun 16 vilayetinin rakamları kullanılarak çeşitli tarım mahsulleri kategorisinde yol gösterici istatistikler hazırlandı. Buna göre buğday kategorisinde bütün vilayetlerde ekim yapılırken en geniş ekili tarım alanına sırasıyla Suriye, Diyarbakır, Ankara, Konya ve Edirne sahipti. En küçük alan ise İşkodra ve Sur vilayetlerindedi. İşlenmiş tarım arazisi daha az olmasına rağmen en fazla ürünü Konya ve Ankara alırken arazi bakımından birinci sırada olan Diyarbakır, mahsul rekoltesi bakımından ortalarda bulunuyordu. En az alana sahip İşkodra'nın dönüm başına alınan üründe yani verimlilikte Konya'dan sonra ikinci sırada bulunması (Suriye ile birlikte) ise önemli bir ayrıntıydı.

ARPA		Orta- Başına Dönüm İlama Üretim	YULAF		Orta- Başına Dönüm İlama Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
452,958	4,255,736	9 ¼	295,579	1,597,095	5	Edirne
16,555	172,319	10 ¼	22,673	91,437	4	İşkodra
32,174	248,487	7 ¾	27,861	266,307	9 ¾	İzmit
716,675	4,705,625	3 ¾	61,070	452,200	7 ½	Ankara
112,764	499,841	4 ¼	30,248	169,200	5 ½	Biga
25,035	118,778	4 ¾	12	7	½	Lübnan
26,449	160,619	6	87,869	370,004	3	Çatalca
922,688	2,138,385	2 ¼	.....	.....	...	Diyarbakır
34,287	103,623	3	.....	.....	...	Sur
691,661	4,138,497	5 ¾	139,745	803,805	5 ¾	Selanik
894,203	8,818,088	9 ¾	31,250	993,900	31 ¾	Suriye
244,504	616,862	2 ½	.....	.....	...	Kudüs
967,489	2,456,559	2 ½	54,078	340,534	6 ¼	Kastamonu
602,718	5,662,167	9 ¼	193,258	1,068,107	5 ½	Kosova
553,672	4,907,522	9	30,217	317,464	10 ½	Konya
322,341	1,337,410	4	91,566	295,912	3	Manastır

Tablo 2, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Arpa ve Yulaf Üretimi (Pushman, 1893, s. 37)

Arpada ekili tarım arazisi bakımından ilk beşte sırasıyla Kastamonu, Diyarbakır, Suriye, Ankara ve Selanik vilayetleri yer alırken; son üçte ise İşkodra, Lübnan ve Sur bulunuyordu. Dönüm başına en yüksek verimi İşkodra elde ediyor; onu da Suriye, Edirne, Kosova ve Konya birbirine yakın oranlar ile takip ediyordu. En düşük verimi alan vilayetler Diyarbakır, Kudüs ve Kastamonu idi.

Yulafta işlenmiş arazinin en fazlası 295.579 dönüm ile Edirne'de bulunurken onu Kosova, Selanik, Manastır ve Çatalca izliyordu. Verimlilikte Suriye vilayeti açık ara birinci bulunuyor; ardından da Konya, İzmit ve Ankara geliyordu.

VİLAYETLER	ÇAVDAR		Dönüm Başına Orta- lama Üretim	MISIR		Dönüm Başına Orta- lama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	423,527	2,037,572	3 ¾	561,763	2,524,145	4 ¾
İşkodra	2,170	6,600	3	187,738	866,298	4 ¾
İzmit	2,531	23,670	11 ¾	65,528	554,604	8 ¼
Ankara	121,10	747,600	6	35,395	195,590	5 ½
Biga	13,732	31,670	2 ¼	10,046	49,900	4 ¾
Lübnan	.....	.....	...	2,591	21,538	8 ¼
Çatalca	4,925	14,270	2 ¾	6,740	28,759	4 ¼
Diyarbakır	.....	.....	...	4,060	6,435	1 ½
Sur	.....	.....	...	15	1,200	80
Selanik	449,845	2,176,072	4 ¾	510,241	3,851,581	7 ¾
Suriye	200	6,500	10 ¾	24,582	435,242	17 ½
Kudüs	.....	.....	...	.....	.....	...
Kastamonu	29,865	356,802	12 ¼	530,342	7,918,355	14 ¾
Kosova	312,648	1,670,662	5 ¼	692,629	3,684,204	5 ¼
Konya	303,306	1,426,281	4 ¾	86,879	428,128	6 ¼
Manastır	560,725	1,768,343	3	830,839	3,108,179	3 ¾

Tablo 3, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Çavdar ve Mısır Üretimi (Pushman, 1893, s. 38)

Çavdarın işlenmiş arazisinde Manastır vilayeti birinciliğe yerleşirken onu Selanik, Edirne, Kosova ve Konya takip ediyordu. Çavdarda dönüm başına düşen ortalama üretimde ilk sırada Kastamonu, İzmit ve Suriye bulunuyordu.

Mısırdaki Manastır vilayeti, ekili arazi büyüklüğünde yine birinciliği kimseye kaptırmıyor ve 830.839 dönüm ile ilk sıraya yerleşiyordu. Onu Kosova, Edirne, Kastamonu ve Selanik izliyordu. Dönüm başı verimlilikte ekili tarım alanı ve üretimi çok düşük olmasına rağmen oransal olarak en üst sırada Sur vilayeti bulunuyor; onun ardından ise Suriye ve Kastamonu vilayetleri geliyordu.

DARI		Dönüm Başına Ortalama Üretim	KANARYA OTU		Dönüm Başına Ortalama Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
27,281	165,033	6	53,462	306,990	5 ¾	Edirne
1,060	3,790	3 ¾	500	1,500	3	İşkodra
3,495	58,488	16 ¾	2	30	15	İzmit
67,305	444,900	6 ½	.....	.....	...	Ankara
6,833	20,400	3	116	770	6	Biga
6,135	20,569	6 ½	.....	.....	...	Lübnan
113	348	3	3,669	7,879	2	Çatalca
810,570	3,516,460	4 ¾	.....	.....	...	Diyarbakır
82,518	233,986	3 ¾	.....	.....	...	Sur
48,536	296,636	6	.....	.....	...	Selanik
92,265	1,517,042	16 ¾	25	300	12	Suriye
363,127	677,594	1 ¾	.....	.....	...	Kudüs
73,721	515,765	7	.....	.....	...	Kastamonu
5,779	30,146	5	.....	.....	...	Kosova
38,752	457,024	11 ¾	50	307	6	Konya
9,204	22,549	2 ¾	.....	.....	...	Manastır

Tablo 4, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Darı ve Kanarya Otu Üretimi (Pushman, 1893, s. 39)

Darı üretiminde 16 vilayet arasında işlenmiş tarım arazisi sıralamasında birinciliği Diyarbakır, ikinciliği Kudüs alırken; uzak ara geriden Suriye, Sur, Kastamonu ve Ankara geliyordu. Dönüm başına ortalama üretimde sırasıyla 16,75 kile ile İzmit, 16,25 kile ile Suriye, 11,75 kile ile Konya ilk sıralarda bulunuyordu.

Kanarya otunda Edirne hem ekili tarım alanında hem de rekoltede açık ara birinci sırada yer alıyordu. Vilayetler arasında en az üretim alanı 2 dönüm ile İzmit'te olmasına rağmen dönüm başına ortalaması yüksekti. Ankara, Lübnan, Diyarbakır, Sur, Selanik, Kudüs, Kastamonu, Kosova ve Manastır vilayetlerinde ise kanarya otu üretimi bulunmuyordu.

VİLAYETLER	BÖRÜLCE		Dönüm Başına Orta- lama Üretim	FİĞ		Dönüm Başına Orta- lama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	33,434	183,384	5 ½	11,965	71,340	6
İşkodra	.....	.....	...	.....	.....	...
İzmit	4,558	31,667	7 ¾	35	230	6 ½
Ankara	41,050	216,600	5 ¼	30,650	283,400	7
Biga	36,093	79,206	2	.....	.....	...
Lübnan	897	5,255	5 ¾	72	216	3
Çatalca	5,297	17,133	3	1,852	7,980	4 ½
Diyarbakır	5,000	3,000	½	1,000	1,000	1
Sur	.....	.....	...	.....	.....	...
Selanik	28,433	336,254	11 ¼	200	3,000	15
Suriye	50,800	204,100	4	800	600	¾
Kudüs	54,765	99,395	1 ¾	.....	.....	...
Kastamonu	36,532	148,125	4 ¼	58,201	117,980	2 ¼
Kosova	6,824	32,122	4 ¾	1,500	15,000	10
Konya	67,491	561,567	8 ¼	28,691	374,120	13
Manastır	42,300	132,129	3	.....	.....	...

Tablo 5, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Börülce ve Fiğ Üretimi (Pushman, 1893, s. 40)

Börülcede işlenmiş tarım arazisine sahip olmayan iki vilayet İşkodra ve Sur'du. Kalan 14 vilayet içinde en fazla işlenmiş tarım arazisi Konya, Kudüs, Suriye, Manastır ve Ankara'da bulunuyordu. Ürün rekoltesi bakımından ise durum değişiyor; Konya ilk sırada bulunurken, onu Selanik, Ankara, Suriye, Edirne ve Kastamonu vilayetleri takip ediyordu. Dönüm başına ortalama üründe Selanik 11,25 kile ile birinci, Konya 8,25 kile ile ikinci, İzmit 7,75 kile ile üçüncüydü.

16 vilayetten İşkodra, Biga, Sur, Kudüs ve Manastır fiğ üretiminde yer almıyordu. Tarım arazi sıralaması Kastamonu, Ankara, Konya, Edirne ve Çatalca şeklinde devam ediyordu. Ürün rekoltesinde birincilik Konya'ya aitti. Ardından onu Ankara, Kastamonu ve Edirne izliyordu. Dönüm başına verimlilikte ise Selanik, Konya, Kosova ve Ankara ilk sıralarda bulunuyordu.

FASULYE		Orta- Başına Dönüm Üretim	(ADI YAZILMAMIŞ ÜRÜN)		Orta- Başına Dönüm Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
5,631	304,740	5 ¼	.....	.....	...	Edirne
322	10,060	31	.....	.....	...	İşkodra
815	57,535	70 ½	.....	.....	...	İzmit
.....	.....	...	.....	.....	...	Ankara
6,813	556,493	81½	.....	.....	...	Biga
1,033	51,024	49 ¼	317	1,191	32 ½	Lübnan
3,180	318,333	100	.....	.....	...	Çatalca
100	1,200	12	.....	.....	...	Diyarbakır
.....	.....	...	.....	.....	...	Sur
1,323	86,507	65 ¾	.....	.....	...	Selanik
22,537	14,507,480	643 ½	2,500	12,800	5	Suriye
87,420	1,287,800	15¾	3,985	154,680	38 ¾	Kudüs
2,718	137,891	50 ¾	300	2,800	9 ¼	Kastamonu
178	17,850	100	.....	.....	...	Kosova
5,935	576,130	97	30	1,500	50	Konya
119	40,495	340	.....	.....	...	Manastır

Tablo 6, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Fasulye ve Adı Yazılmamış Ürünün Üretimi (Pushman, 1893, s. 41)

Fasulye üretiminde Ankara ve Sur vilayetleri hiç bilgi iletmediğinden buralarda kayda değer bir ekim ve ürün rekoltesi olmadığı anlaşılıyor. Bildirimde bulunan diğer vilayetler arasında ekili arazi açısından Kudüs ilk sırada yer alırken; Suriye, Biga, Konya ve Edirne onu izliyordu. Ürün rekoltesi bakımından Suriye ile Kudüs yer değiştiriyor; bu iki vilayeti ise Konya, Biga ve Çatalca takip ediyordu. Dönüm başına elde edilen üründe Suriye 643,5 okka ile birinci, Manastır 340 okka ile ikinci olurken Kosova ve Çatalca 100 okka ile üçüncülüğü paylaşıyordu.

Adının yazımı unutulmuş diğer bir ürün ise sadece 5 vilayette üretiliyordu. Bu ürün daha ziyade Kudüs ve Suriye'de ekiliyordu. Rekoltede bu iki vilayet yine ilk iki sırada yer alırken verimlilikte Suriye geride kalmış; dönüm başına 50 okka ile Konya, dönüm başına 38,75 okka mahsul veren Kudüs'ü geride bırakarak sınırlı ekili arazisine rağmen birinci sıraya yerleşmişti.

VİLAYETLER	MERCİMEK		Dönüm Başına Orta- lama Üretim	ÇALI FASULYE		Dönüm Başına Orta- lama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	8,568	320,181	37 ¼	80,954	1,005,036	12 ¼
İşkodra	340	3,600	10 ½	4,525	88,100	19 ½
İzmit	657	37,421	56 ¾	6,400	123,478	19 ¼
Ankara	38,585	3,585,914	45 ½	4,770	529,229	110 ¾
Biga	509	4,650	9	1,128	9,940	8 ¾
Lübnan	1,642	60,835	37	120	24,000	200
Çatalca	250	7,630	30 ½	370	9,300	25
Diyarbakır	33,244	529,666	15 ¾	.....	.....	...
Sur	110	7,707	70	1,500	112,500	75
Selanik	5,921	409,825	69 ¼	41,567	1,997,011	48 ¼
Suriye	49,040	7,228,850	147 ¼	78	1,360	17 ¾
Kudüs	31,797	130,562	4 ¾	.....	.....	...
Kastamonu	4,206	139,070	32 ¾	18,837	405,587	21 ¾
Kosova	849	15,706	18 ½	26,880	1,595,062	59 ¼
Konya	11,970	595,775	49 ¾	28,706	1,056,288	36 ¾
Manastır	7,891	38,368	4 ¾	85,965	1,615,062	18 ¾

Tablo 7, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Mercimek ve Çalı Fasulye Üretimi (Pushman, 1893, s. 42)

1893 istatistiklerine göre bildirimde bulunan 16 vilayetin tamamında mercimek üretiliyor, çalı fasulye ise sadece Diyarbakır ve Kudüs'te üretilmiyordu. Mercimek ekili arazi bakımından Suriye, Ankara, Diyarbakır, Kudüs ve Konya vilayetleri ilk beşteydi. Ürün rekoltesi açısından 7.228.850 okka ile Suriye birinci, 3.585.914 okka ile Ankara ise ikinci sıradaydı. 500 binli rakamlarla çok daha gerilerden gelen Konya, Diyarbakır ve ardından Selanik de üst sıralardaydı. Dönüm başına alınan yüksek verimlilikte ise sırasıyla Suriye, Sur ve Selanik bulunuyordu.

Çalı fasulye üretimini en fazla yapan vilayetler Manastır, Edirne, Selanik, Konya ve Kosova şeklinde sıralanıyordu. Elde edilen ürün bakımından ilk beş sıra Selanik, Manastır, Kosova, Konya ve Edirne vilayetlerinden oluşuyordu. Dönüm başına düşen ortalama üründe ilk sıralarda yer alan Lübnan, Ankara ve Sur az bir alanda yüksek verim gösteriyordu.

KUŞKONMAZ		Orta- Başına Orta- lama Üretim	BEZELYE		Orta- Başına Orta- lama Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
.....	.....	...	100	1,100	10	Edirne
.....	.....	...	.....	.....	...	İşkodra
.....	.....	...	.....	.....	...	İzmit
.....	.....	...	800	90,000	112 ½	Ankara
.....	.....	...	.....	.....	...	Biga
.....	.....	...	115	3,150	27 ¼	Lübnan
.....	.....	...	20	600	30	Çatalca
.....	.....	...	100	62	½	Diyarbakır
73	8,142	113	.....	.....	...	Sur
2,133	175,180	82 ¼	510	25,250	49 ½	Selanik
.....	.....	...	.....	.....	...	Suriye
.....	.....	...	.....	.....	...	Kudüs
.....	.....	...	165	6,356	38	Kastamonu
.....	.....	...	7	600	85 ¾	Kosova
.....	.....	...	130	16,500	127	Konya
.....	.....	...	5	2,200	440	Manastır

Tablo 8, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Kuşkonmaz ve Bezelye Üretimi (Pushman, 1893, s. 43)

Kuşkonmaz üretimi sadece Selanik ve Sur'da yapılıyordu. Selanik hem ekili tarım arazisi hem elde edilen rekolte bakımından birinci sırada iken dönüm başına verimlilikte ön sırayı Sur'a bırakıyordu.

Kayda değer bezelye ekim dikimi olmayan vilayetler İşkodra, İzmit, Biga, Sur, Suriye ve Kudüs'tü. Kalan 10 vilayet içinde ekili arazi bakımından Ankara, Selanik, Kastamonu, Konya ve Lübnan öndeydi. Rekoltenin en yüksek olduğu vilayetler ise Ankara, Selanik ve Konya idi. Dönüm başına düşen verimlilikte beklenmedik bir şekilde 440 okka ile Manastır açık şekilde öndeyken onu Konya, Ankara ve Kosova izliyordu.

VİLAYETLER	NOHUT		Dönüm Başına Ortalama Üretim	ASPUR		Dönüm Başına Ortalama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	14,518	568,395	39	5,283	46,055	8 ³ / ₄
İşkodra	30	1,500	50	.....	.....	...
İzmit	334	23,320	69 ³ / ₄	.....	.....	...
Ankara	54,550	3,088,738	56 ¹ / ₂	.....	.....	...
Biga	28,834	895,660	31 ¹ / ₄	.....	.....	...
Lübnan	2,167	191,146	8 ³ / ₄	.....	.....	...
Çatalca	205	12,700	61 ³ / ₄	.....	.....	...
Diyarbakır	27,514	1,470,448	39 ¹ / ₄	816	420	¹ / ₂
Sur	.....	.....	...	.....	.....	...
Selanik	3,839	295,554	77	.....	.....	...
Suriye	58,753	6,898,804	117 ¹ / ₄	3,338	19,825	5 ³ / ₄
Kudüs	6,921	24,900	4	.....	.....	...
Kastamonu	3,330	46,228	13 ³ / ₄	9	1,215	135
Kosova	4,900	68,500	14	11,128	88,799	7 ³ / ₄
Konya	17,749	764,626	43	3,960	32,987	8 ¹ / ₄
Manastır	7,873	101,640	12 ³ / ₄	845	3,175	3 ³ / ₄

Tablo 9, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Nohut ve Aspur/Kuş Yemi Üretimi (Pushman, 1893, s. 44)

İstatistiklerini gönderen vilayetler arasında sadece Sur vilayetinde nohut üretimi yapılmıyordu. İşlenmiş arazi açısından 58.753 dönüm ile Suriye birinci iken, ardından Ankara, Biga, Diyarbakır ve Konya sıralanıyordu. Ürün rekoltesi bakımından yine Suriye birinci olup Ankara ikinci, Diyarbakır üçüncü sıradaydı. Verimlilikte de Suriye başı çekiyor, onu Selanik ve İzmit takip ediyordu.

Aspur üretimi sadece 7 vilayette yapılmıyordu. Bu vilayetler içinde en fazla ekili araziye Kosova, Edirne, Konya ve Suriye sahipti. Toplam üretim sıralaması ise Kosova, Edirne, Konya ve Suriye diye şekillenirken, dönüm başına verim 135 kile ile açık ara en fazla Kastamonu'da alınmıştı.

KETEN			Ortalama Başına Dönüm Üretim	SUSAM		Ortalama Başına Dönüm Üretim	VİLAYET- LER
EKİLİ ALAN	MAHSUL			EKİLİ ALAN	MAHSUL (Kile)		
	Toplam Ürün	Tohum					
DÖNÜM	KİLE	KİLE					
10,783	50,720	.....	4 ¾	44,300	149,726	3 ¼	Edirne
1,395	11,259	200	8	.....	.....	...	İşkodra
15,558	43,656	.....	2 ¾	543	1,490	2 ¾	İzmit
2,000	14,000	.....	7	3,900	12,498	...	Ankara
.....	.....	.....	...	7,186	11,896	1 ¾	Biga
.....	.....	.....	...	80	175	2	Lübnan
6,523	13,332	.....	2	.....	.....	...	Çatalca
.....	.....	.....	...	432,797	49,448	...	Diyarbakır
.....	.....	.....	...	620	1,130	1 ¾	Sur
2,368	8,466	.....	3 ½	82,191	1,363,242	16 ¼	Selanik
.....	.....	.....	...	2,700	11,800	4 ¼	Suriye
.....	.....	.....	...	124,193	124,171	1	Kudüs
80,970	979,100	20,900	12	.....	.....	...	Kastamonu
224	2,178	.....	89 ½	1,630	1,877	1	Kosova
4,934	71,032	.....	14 ¼	25,250	62,767	2 ¼	Konya
630	3,102	.....	4 ¾	1,300	773	½	Manastır

Tablo 10, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Keten ve Susam Üretimi (Pushman, 1893, s. 45)

Günümüzde de Türkiye'de ketenin ağırlıklı Karadeniz sahil şeridinde yetiştirildiği düşünüldüğünde ekili arazi açısından Kastamonu vilayetinin açık ara ilk sırada yer alması şaşırtıcı sayılmaz. Tabloya göre onu İzmit, Edirne, Çatalca ve Konya takip ediyordu. Biga, Lübnan, Diyarbakır, Sur, Suriye ve Kudüs'te keten ekimi yoktu. Toplam ürün bakımından ise Kastamonu ekili araziye kıyasla gayet güzel bir rakama, 979.100 kileye ulaşıyordu. Sonraki sıralama ise Konya, Edirne ve İzmit şeklinde gerçekleşiyordu.

Susamda Diyarbakır vilayeti ekili tarım alanında açık ara birinciliği kimseye kaptırmamıştı ancak günümüzde de susam yetiştirilen bir bölge olmasına rağmen araziye oranla rekoltenin o yıl aşırı düşük oluşu sebebiyle tabloda verimlilik rakamının dahi paylaşılması dikkat çekiyordu. İkinci sırada Kudüs, üçüncülükte Selanik, dördüncülükte Edirne, beşincilikte ise Konya bulunuyordu. Dönüm başına ortalama üründe ise ilk sırada Selanik geliyordu.

VİLAYETLER	HAŞHAŞ			Dönüm Başına Ortalama Üretim	PAMUK		Dönüm Başına Ortalama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL			EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)	
		Haşhaş	Afyon				
	DÖNÜM	OKKA	OKKA		DÖNÜM		
Edirne	.....	.....	.....	...	46,794	521,734	11
İşkodra	.....	.....	.....	...	132	1,230	9 ¼
İzmit	870	40,000	870	46	14,160	212,500	14
Ankara	37,905	745,231	34,747	19	4,619	70,228	15
Biga	.....	.....	.....	...	1,822	19,935	10¾
Lübnan	.....	.....	.....	...	.....	.....	...
Çatalca	.....	.....	.....	...	.....	.....	...
Diyarbakır	.....	.....	.....	...	66,172	436,980	6 ½
Sur	.....	.....	.....	...	300	1,500	5
Selanik	12,562	1,008,430	39,961	80	190,710	3,674,522	19
Suriye	.....	.....	.....	...	4,450	98,500	22
Kudüs	.....	.....	.....	...	.....	.....	...
Kastamonu	1,473	70,480	1,102	47 ¾	14,035	9,398	½
Kosova	20,539	728,066	29,405	25 ¼	2,600	15,200	5 ¾
Konya	31,866	1,746,797	133,551	54 ¾	14,070	118,050	8 ¼
Manastır	3,000	70,000	3,200	23 ¼	520	78,945	151 ¾

Tablo 11, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Haşhaş ve Pamuk Üretimi (Pushman, 1893, s. 46)

Osmanlı İmparatorluğu için stratejik bir ürün olan haşhaş, sınırlı sayıda vilayette ekiliyordu. Bu vilayetlerin başında işlenmiş arazi büyüklüğü açısından Ankara, Konya, Kosova, Selanik ve Manastır geliyordu. Haşhaş üretiminde de afyon üretiminde de rekolte sıralaması Konya, Selanik, Ankara ve Kosova şeklinde oluyordu. Dönüm başına en yüksek verim ise 80 okka ile Selanik'teydi.

Pamuk üretiminde ürün gönderen 16 vilayet arasında ekili arazi açısından birinci sırada Selanik yer alırken onu Diyarbakır, Edirne ve İzmit takip ediyordu. Toplam üründe de 3.674.522 okka ile açık ara farkla Selanik ilk sırada yer alıyor, onu Edirne ve Diyarbakır izliyordu. Dönüm başına verimlilikte birincilik 151.75 okka ile Manastır'da idi. Bu verilerden anlaşılıyor ki Çukurova Ovası'nın içinde bulunduğu Adana vilayeti rakamları vaktinde göndermemiştir.

PİRİNÇ		Dönüm Başına Ortalama Üretim	TÜTÜN		Dönüm Başına Ortalama Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
.....	.....	...	67,653	5,215,899	77	Edirne
318	77,920	108	3,094	57,277	18 ¼	İşkodra
2,700	212,400	38 ¾	6,955	923,968	132 ¾	İzmit
45,474	1,998,500	43 ¾	4,330	116,000	26 ¾	Ankara
.....	.....	...	2,062	68,824	23 ¼	Biga
.....	.....	...	2,515	130,817	51 ¼	Lübnan
.....	.....	...	3,591	141,657	39 ½	Çatalca
749,728	1,513,274	2	21,109	210,870	10	Diyarbakır
.....	.....	...	50	1,000	20	Sur
23,086	4,182,345	18 ¼	76,596	4,862,207	63 ¾	Selanik
100	4,000	40	2,497	44,168	17 ½	Suriye
.....	.....	...	6,902	172,350	24 ¾	Kudüs
85,153	1,934,403	22 ¾	8,964	431,679	48 ¼	Kastamonu
13,000	2,131,150	163 ¾	30,022	576,036	16	Kosova
100	1,175	11 ¾	2,000	26,000	13	Konya
600	35,000	58 ¼	9,396	374,907	39 ¾	Manastır

Tablo 12, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Pirinç ve Tütün Üretimi (Pushman, 1893, s. 47)

Pirinç üretiminde ekili arazi sıralamasında üst sıralarda Diyarbakır, Kastamonu, Ankara, Selanik ve Kosova yer alıyordu. Diyarbakır'ın tarım arazisindeki farklı üstünlüğüne rağmen toplam ürün rekoltesinde birincilik Selanik vilayetindeydi. Selanik'i Kosova, Ankara, Kastamonu ve Diyarbakır vilayetleri izliyordu. Dönüm başına ortalama üretim birinciliği ise 163,75 okka ile Kosova'daydı. Edirne, Biga, Lübnan, Çatalca, Sur ve Kudüs ile ilgili rakamlar ise istatistikte yer almıyordu.

Tütünde ekili arazi sıralaması Selanik, Edirne, Kosova, Diyarbakır ve Manastır şeklinde gerçekleşiyordu. Toplam üründe Edirne vilayeti 5.215.899 okka ile birinciydi. Onu yakın ara ile Selanik izlerken uzak ara arkalarından gelen vilayetler ise İzmit, Kosova ve Kastamonu idi. Dönüm başına düşen ortalama ürün bakımından birincilik 132,75 okka ile İzmit'teydi.

VİLAYETLER	ANASON		Dönüm Başına Ortalama Üretim	PATATES		Dönüm Başına Ortalama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	9,891	218,140	22	25,373	370,420	14 ½
İşkodra	.....	.....	...	3	30,700	...
İzmit	.....	.....	...	1,500	540,200	360
Ankara	.....	.....	...	3,550	19,100	53 ¾
Biga	.....	.....	...	.....	.....	...
Lübnan	.....	.....	...	505	144,168	285 ½
Çatalca	100	2,000	20	60	60,000	1,000
Diyarbakır	.....	.....	...	.....	.....	...
Sur	.....	.....	...	.....	.....	...
Selanik	12,961	533,210	41 ¾	3,830	639,150	210 ¾
Suriye	1,212	76,250	62 ¾	14,800	5,234,050	253 ½
Kudüs	.....	.....	...	560	38,500	68 ¾
Kastamonu	.....	.....	...	824	95,770	116 ¼
Kosova	695	66,300	95 ¼	11,721	1,434,416	122 ¼
Konya	2,500	210,000	84	25,230	395,332	15 ½
Manastır	4,000	110,000	27 ½	519	35,500	68 ¼

Tablo 13, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Anason ve Patates Üretimi (Pushman, 1893, s. 48)

Anason üretimi bildirmeyen vilayetler İşkodra, İzmit, Ankara, Biga, Lübnan, Diyarbakır, Sur, Kudüs ve Kastamonu'ydu. Ekili arazi bakımından Selanik, Edirne, Manastır, Konya ve Suriye ilk beşte yer alıyordu. Toplam ürün kategorisinde ise 533.210 okka ile Selanik birinciydi, onu Edirne ve Konya izliyordu. En son sırada ise 2 bin okka ile Çatalca yer alıyordu. Dönüm başına verimlilikte ise 95,25 okka ile Kosova birinci sırada iken yine Çatalca 20 okka ile sonuncuydu.

Patates ekilmiş arazilerin büyük kısmı, günümüz teamüllerine göre beklenenin aksine Edirne ve Konya vilayetlerinde bulunuyordu. Bu iki vilayeti Suriye, Kosova ve Selanik takip ediyordu. Toplam üretim bakımından ise birincilik tahtına 5.234.050 okka ile Suriye vilayeti oturuyor, onu yine aynı şekilde Kosova ve Selanik takip ediyordu. Verimlilikte ise rekor bir sayı görülüyor ve az bir alanda ekimi yapılmasına rağmen dönüm başına 1.000 okka üretimle Çatalca vilayeti ilk sırayı alıyordu.

KÖKBOYA BİTKİSİ		Dönüm Başına Ortalama Üretim	SOĞAN		Dönüm Başına Ortalama Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
20	1,000	50	3,960	5,029,587	1,268	Edirne
.....	.....	...	.....	.....	...	İşkodra
.....	.....	...	5,653	2,492,607	440	İzmit
.....	.....	...	.....	.....	...	Ankara
.....	.....	...	.....	.....	...	Biga
.....	.....	...	.....	.....	...	Lübnan
.....	.....	...	.....	.....	...	Çatalca
265	735	2 ¾	.....	.....	...	Diyarbakır
.....	.....	...	.....	.....	...	Sur
20	1,000	50	1,300	110,000	91	Selanik
3,000	25,200	44 ¼	.....	.....	...	Suriye
.....	.....	...	4,300	260,000	60	Kudüs
100	3,500	35	.....	.....	...	Kastamonu
100	2,000	20	400	41,000	102	Kosova
40	1,775	44	60	132,125	2,035	Konya
.....	.....	...	.....	.....	...	Manastır

Tablo 14, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Kökboya/Kızılkök Bitkisi ve Soğan Üretimi (Pushman, 1893, s. 49)

İstatistiklere göre kökboya bitkisi ekilen arazi 3.000 dönüm ile Suriye’de açık ara en fazlaydı. Bu vilayetin ardında çok daha mütevazı rakamlarla Diyarbakır, Kastamonu, Kosova ve Konya bulunuyordu. Suriye’de toplam 25.200 okka ürün elde edilirken; Kastamonu’da 3.500, Kosova’da 2.000, Konya’da 1.775 ve Selanik ile Edirne’de 1.000’er okka ürün alınıyordu. Dönüm başına en yüksek oran 50 okka ile Selanik ve Edirne vilayetlerine aitti.

Soğan, tarım arazisi açısından İzmit’te 5.653 dönüm ile birinci sıradaydı. Hemen ardından Kudüs, Edirne ve Selanik vilayetleri onu takip ederken, Kosova açık ara geride, Konya ise 60 dönüm ile son sırada yer alıyordu. Toplam mahsul bakımından ise birincilik Edirne vilayetinde idi, onu İzmit takip ediyordu. Edirne bu alandaki birinciliğini, dönüm başına elde ettiği 1.268 okka gibi yüksek verimlilik sayesinde elde etmişti. Ancak dönüm başına ortalama üründe birincilik, 2.035 okka ile çok daha yüksek bir verimlilik gösteren Konya vilayetine aitti.

VİLAYETLER	ÇEŞİTLİ ÜRÜNLER		Dönüm Başına Ortalama Üretim	ÜZÜM		Dönüm Başına Ortalama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		BAĞ	MAHSUL (Okka)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	51	2,850,715	...	442,997	12,009,094	...
İşkodra	.....	.....	...	12,502	2,646,190	...
İzmit	.....	.....	...	28,067	7,767,206	...
Ankara	.....	.....	...	161,870	34,599,750	...
Biga	.....	.....	...	42,350	978,241	...
Lübnan	.....	.....	...	21,517	2,858,310	...
Çatalca	.....	.....	...	24,940	10,361,813	...
Diyarbakır	15,026	141,102	...	989,760	14,631,800	...
Sur	400	1,022,662	...	30	1,500	...
Selanik	25,200	165,000	...	569,423	48,992,403	...
Suriye	.....	.....	...	433,451	13,840,047	...
Kudüs	.....	.....	...	22,422	1,407,587	...
Kastamonu	12,891	63,234	...	51,413	2,244,266	...
Kosova	126,068	9,363,270	...	121,618	14,833,832	...
Konya	1,010	101,649	...	324,492	20,092,613	...
Manastır	350	734,090	...	338,135	61,921,116	...

Tablo 15, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Çeşitli Ürünler ve Üzüm Üretimi (Pushman, 1893, s. 50)

Muhtelif tarımsal mahsulü içeren “Çeşitli Ürünler” kategorisinde 8 vilayetten rakamlara yer veriliyor, ekili arazi kapsamında Kosova vilayeti 126.068 dönüm ile ilk sırayı alırken Edirne 51 dönüm ile son sırada bulunuyordu. Elde edilen ürün toplamı ise 9.363.270 okka ile yine Kosova’ya aitti. Ardından ikinci sırayı bir önceki kategoride son sırada bulunan Edirne 2.850.715 okka ile alıyordu ki bu son derece ilginç bir verimlilik analizini gerektiriyordu.

Üzümde, üzüm bağı büyüklüğü bakımından birinci sırada Diyarbakır vilayeti gelirken, daha sonra sırasıyla Selanik, Edirne, Suriye, Manastır ve Konya vilayetleri geliyordu. Rekolte bakımından Manastır, 61.921.116 okka ile birinciliği alırken; Selanik ikinci, Ankara üçüncü, Konya dördüncü ve Kosova beşinci idi. Üzüm bağı kategorisinde birinci sırada yer alan Diyarbakır ise 14.631.800 okka ile ortalarda bulunuyordu. Her iki başlık altında da verimlilik verileri paylaşılmamıştı.

ÜZÜM		Dönüm Başına Ortalama Üretim	İNCİR		Dönüm Başına Ortalama Üretim	VİLAYETLER
Kuru Üzüm	Üretilen Şarap		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		
OKKA	OKKA		DÖNÜM			
.....	14,855,504	140	.....	.....	...	Edirne
.....	949,234	211	.....	.....	...	İşkodra
.....	471,585	271	.....	.....	...	İzmit
.....	239,800	213	.....	.....	...	Ankara
.....	160,000	23	.....	.....	...	Biga
.....	158,106	132	.....	.....	...	Lübnan
.....	5,105,515	415	.....	.....	...	Çatalca
830,300	46,610	14 ³ / ₄	6,070	241,729	39 ³ / ₄	Diyarbakır
.....	.....	50	200	20,000	100	Sur
.....	10,874,959	86 ¹ / ₄	15,840	133,200	8 ¹ / ₄	Selanik
13,425,921	2,872,342	?	20,987	2,311,300	110	Suriye
.....	157,026	62	.....	.....	...	Kudüs
247,789	28,500	4 ³ / ₄	290	35,378	122	Kastamonu
.....	4,989,534	121 ³ / ₄	.....	.....	...	Kosova
2,990,179	1,162,366	61 ³ / ₄	7,220	324,850	45	Konya
.....	7,453,566	183	.....	40,000	...	Manastır

Tablo 16, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Üzüm ve İncir Üretimi (Pushman, 1893, s. 51)

Üzümde bir diğer kategori ise ürünün değerlendirilmesine göre açılmıştı. Buna göre kuru üzüm olarak satışa sunulan ve şarap üretilen üzüm adları altında iki grup bulunuyordu. Edirne, İşkodra, İzmit, Ankara, Biga, Lübnan, Çatalca, Selanik, Kudüs, Kosova ve Manastır vilayetlerinde elde edilen üzümlerden sadece şarap üretiliyordu. Diyarbakır, Suriye, Kastamonu ve Konya üzümlerinden ise hem kuru üzüm hem şarap üretimi gerçekleştiriliyordu. Her iki kategoride de bir değerlendirmenin olmadığı vilayet sadece Sur'du. (Sur için üretim verileri girilmemesine rağmen verimlilik bölümünde "50" yazıyor oluşu da dikkat çekiyor.) Buna göre en çok şarap üretilen vilayetler Edirne, Selanik, Manastır, Çatalca ve Kosova'ydı. En az şarap üretimi ise Lübnan, Kudüs, Diyarbakır ve Kastamonu'daydı. Üzümü kurutarak da değerlendiren dört vilayet içinde en çok kuru üzüm 13.425.921 okka ile Suriye'de üretiliyordu. Onu sırasıyla Konya, Diyarbakır ve Kastamonu takip ediyordu. Dönüm başına elde edilen verimde ise 415 okka ile Çatalca birinci sırada iken; İzmit, Ankara ve İşkodra da onu izliyordu.

Türkiye'nin iddialı olduğu ürünlerden biri olan incir'e gelince; istatistikî bilgi gönderiminde bulunan 16 vilayetten Kosova, Kudüs, Manastır, Çatalca, Lübnan, Biga, Ankara, İzmit, İşkodra ve Edirne incir malumatı iletmemişti. Bu da anılan vilayetlerde kayda değer incir üretimi olmadığını gösteriyordu. Kalan 6 vilayet arasında incir yetiştirilen arazi bakımından Suriye 20.987 dö-

nüm ile birinci, Selanik 15.840 dönüm ile ikinci, Konya 7.220 dönüm ile üçüncü sırada yer alıyordu. İncir yetiştirilen arazi bildirmeyen Manastır ise ilginç şekilde 40.000 okka incir ürünü elde edildiğini ifade edecekti. Toplam ürün bağlamında en yüksek rekolte Suriye vilayetindeydi; ardından Konya, Diyarbakır ve Selanik geliyordu. Dönüm başına verimde ise 122 okka ile Kastamonu hepsini geride bırakıyordu.

VİLAYETLER	LİMON		Dönüm Başına Ortalama Üretim	ZEYTİN		Dönüm Başına Ortalama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Adet)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	.....	.....	...	571	84,500	...
İşkodra	.....	.....	...	27,887	2,370,062	5
İzmit	.....	.....	...	60	2,300	...
Ankara	.....	.....	...	.....	.....	...
Biga	.....	.....	...	16,830	4,470,640	9
Lübnan	6,818	475,430	70	31,181	13,272,407	34
Çatalca	.....	.....	...	.....	.....	...
Diyarbakır	30	100,000	3,333	3,900	11,847	...
Sur	.....	.....	...	150	1,500	...
Selanik	.....	.....	...	132,665	1,465,200	...
Suriye	.....	.....	...	49,382	6,118,200	13
Kudüs	1,353	3,199,050	2,364	21,412	3,475,747	20
Kastamonu	.....	.....	...	10,150	158,453	...
Kosova	.....	.....	...	.....	.....	...
Konya	415	715,000	496	910	88,800	...
Manastır	.....	3,000	...	19,238	9,763,890	...

Tablo 17, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Limon ve Zeytin Üretimi (Pushman, 1893, s. 52)

Limon üretimi gerçekleştiren vilayetler dört taneydi. Ekili arazi içinde ise narenciyenin merkezi kabul edilen Lübnan vilayeti 6.818 dönüm ile ilk sıradaydı. Lübnan'ı 1.353 dönüm ile Kudüs, 415 dönüm ile Konya ve 30 dönüm ile Diyarbakır takip ediyordu. En yüksek hasıla ise Lübnan'ın beşte biri kadar ekilebilir araziye sahip olan Kudüs'ten 3.199.050 adet ile alınıyordu. Onu ise 715 bin adet ile Konya takip ediyordu. En az ürünün ise 3 bin adet ile Manastır'da alındığı kaydediliyordu. Bir nevi verimlilik üzerine yapılan çalışmalardan sonuç alınıp alınmadığını gösteren "dönüm başına düşen üretim" kategorisinde ise en fazla ürün Diyarbakır'dan, en az ürün ise Lübnan'dan alınıyordu.

Zeytin hasadı yapılmayan üç vilayet olarak bildirilen Ankara, Çatalca ve Kosova dışında tüm vilayetlerde zeytin elde ediliyordu. Ekili arazi bakımından birinci sırayı 132.665 dönüm ile Selanik alırken, onu 49.382 dönüm ile Suriye, 31.181 dönüm ile Lübnan takip ediyordu. Toplam

Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu'na Göre 1893 Şikago Dünya Fuarı...

üründe ise Lübnan, Manastır, Suriye, Biga ve Kudüs ilk beş sıradaydı. Dönüm başına düşen ortalama üründe ise 34 ağaç ile Lübnan ilk sırada yer alıyordu.

ZEYTİNYAĞI	Dönüm Başına Ortalama Üretim	ARI KOVANLARI			Dönüm Başına Ortalama Üretim	VİLAYETLER
		Arı Kovanı Adedi	Bal	Bal Mumu		
OKKA			OKKA	OKKA		
4,425	148	49,507	247,333	9,757	5	Edirne
10,013	74 ¾	4,282	14,389	1,657	3 ¼	İşkodra
.....	380	18,711	60,308	7,138	3 ¼	İzmit
.....	...	18,157	73,600	5,128	4	Ankara
44,600	265	10,386	54,970	3,218	5	Biga
19,683	425	3,585	7,075	675	2	Lübnan
.....	...	1,436	8,505	439	5 ¾	Çatalca
60,200	3	35,196	55,547	3,263	1 ½	Diyarbakır
.....	...	.....	.....	.....	...	Sur
136,150	11 ¼	60,700	267,894	27,720	4 ¼	Selanik
81,200	123 ¾	21,830	61,800	9,319	2 ¾	Suriye
26,900	2,620	2,681	2,950	605	1	Kudüs
350	15 ½	63,684	224,275	20,677	3 ½	Kastamonu
.....	...	28,287	169,641	21,076	6	Kosova
1,400	97 ½	85,163	249,101	29,269	2 ¾	Konya
697,484	507 ½	33,534	188,546	17,393	5 ¼	Manastır

Tablo 18, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Zeytinyağı ve Arı Kovanları Üretimi (Pushman,1893 s.53)

Zeytinyağı üretiminde ise 697.484 okka ile Manastır vilayeti fazlaca farkla birinciydi. Onu Selanik, Suriye, Diyarbakır ve Biga takip ediyordu. Verimlilikte ise dönüm başına düşen ortalaması 2.620 okka olan Kudüs birinci iken, 507,5 okka ile Manastır ikinci sıradaydı. Asıl verimlilik sıkıntısı ise 3 okka ile Diyarbakır'da bulunuyordu.

Balcılık Osmanlı'da önemli bir sektördü. İmparatorluğun balcılıktaki üstünlüğü zengin florasının yanı sıra arı kovanı sayısı ile ölçülüyordu. Buna göre arı kovanı sayısında birincilik 85.163 kovana ile Konya'daydı. Onu sırasıyla Kastamonu, Selanik, Edirne ve Diyarbakır izliyordu. Bal ürününde ise Selanik birinci, Konya ikinci, Edirne üçüncü sıradaydı. Son sıralarda 8.505 okka ile Çatalca ve en son sırada 2.950 okkayla Kudüs vardı.

Bal mumu üretiminde ise Konya, Selanik, Kosova, Kastamonu ve Manastır ilk sıralardaydı. Toplam arı kovanı verimliliğinde ise Kosova, Çatalca, Manastır, Edirne ve Biga yakın oranlarla ilk sıralar için yarışlıyordu.

VİLAYETLER	PORTAKAL		Dönüm Başına Ortalama Üretim	MEŞE PALAMUDU		Dönüm Başına Ortalama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Adet)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	.....	.....	...	7,500	927,000	123
İşkodra	.....	.....	...	.....	.....	...
İzmit	.....	.....	...	.....	.....	...
Ankara	.....	.....	...	.....	.....	...
Biga	.....	.....	...	43,800	3,533,552	68
Lübnan	5,712	425,540	74	.....	.....	...
Çatalca	.....	.....	...	.....	.....	...
Diyarbakır	8	25,000	3,125	.....	.....	...
Sur	.....	.....	...	.....	.....	...
Selanik	.....	.....	...	.....	.....	...
Suriye	.....	.....	...	.....	.....	...
Kudüs	5,838	15,000,400	2,569	.....	.....	...
Kastamonu	.....	.....	...	.....	.....	...
Kosova	.....	.....	...	.....	.....	...
Konya	500	980,000	740	.....	315,500	...
Manastır	.....	15,000	...	.....	.....	...

Tablo 19, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Portakal ve Meşe Palamudu Üretimi (Pushman, 1893, s. 54)

Portakal üretimi yapan ve üretim rakamlarını Komisyon ile paylaşan vilayetlerin başında Lübnan, Kudüs, Konya ve Diyarbakır geliyordu. Listedeki diğer vilayetlerde ya kayda değer sayıda ya da hiç portakal yetiştirilmiyordu. Sadece Manastır vilayeti portakal ekilen arazi belirtmeden 15.000 okka ürün bildirmişti. Kalan dört vilayette portakal yetiştirilen arazi bakımından Kudüs ile Lübnan ilk sırada iken açık ara geriden Konya ve Diyarbakır geliyordu. Toplam ürün bağlamında ise Kudüs 15 milyon adet ürünle birinci sırada olup onu Konya, Lübnan, Diyarbakır ve Manastır izliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ihraç kalemlerinden biri olan meşe palamudu rakamları ise Edirne ve Biga vilayetlerinden gelmişti. Buna göre Biga 43.800 dönüm ekili araziden elde ettiği 3.533.552 okka ürün ile birinci sıradaydı. Onu 7.500 dönüm arazi ile Edirne izliyordu. Konya vilayeti ise sadece 315.500 okka ürün bildirmişti. Dönüm başına elde edilen üründe ise Edirne 123 okka ile birinci, Biga ise 68 okka ile ikinciydi.

ÇEHRE		Dönüm Başına Ortalama Üretim	DİĞER TÜR MEYVELER		Dönüm Başına Ortalama Üretim	VİLAYETLER
EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		
DÖNÜM			DÖNÜM			
.....	.....	...	1,250	46,000	36	Edirne
.....	.....	...	.....	.....	...	İşkodra
.....	.....	...	5,975	2,576,000	431	İzmit
.....	.....	...	.....	.....	...	Ankara
.....	.....	...	.....	687,000	...	Biga
.....	.....	...	.....	.....	...	Lübnan
.....	.....	...	.....	.....	...	Çatalca
.....	.....	...	.....	7,812	...	Diyarbakır
.....	.....	...	.....	.....	...	Sur
.....	.....	...	.....	.....	...	Selanik
.....	.....	...	.....	.....	...	Suriye
.....	.....	...	.....	.....	...	Kudüs
10,000	51,280	5	11,467	1,452,986	127	Kastamonu
.....	.....	...	3,752	267,151	71	Kosova
.....	15,300	...	3,411	200,000	58	Konya
.....	.....	...	.....	194,648	...	Manastır

Tablo 20, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Çehre ve Diğer Tür Meyvelerin Üretimi (Pushman, 1893, s. 55)

Anadolu'da acı çehre veya cehri gibi isimlerle bilinen çehre meyvesi üretimi sadece Kastamonu ve Konya vilayetleri tarafından bildirildi. Kastamonu vilayeti 10 bin dönüm araziden 51.280 okka ürün aldığını ve dönüm başına verimliliğin 5 okka olduğunu kaydediyordu. Konya ise sadece 15.300 okka ürün olduğu bilgisini göndermişti.

“Diğer Tür Meyveler” kapsamında vilayetlerden gelen miktarı az ve farklı ürünler bir kategori altında toplanmış görünüyordu. Bu kategoride en fazla alan Kastamonu'daydı. Onu İzmit, Kosova, Konya ve Edirne takip ediyordu. Toplam ürün bağlamında ise İzmit vilayeti birinci sırada iken onu Kastamonu vilayeti izliyordu. Ekili arazisi az olmasına rağmen İzmit'in birinciliği elde etmiş olması, dönüm başına verimlilikte en yakın takipçisinden yaklaşık 3,5 kat fazla verim almasından kaynaklanıyordu.

VİLAYETLER	DİĞER TÜR MEYVELER		Dönüm Başına Orta- lama Üretim	DİĞER TÜR KURU MEY- VELER		Dönüm Başına Orta- lama Üretim
	EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)		EKİLİ ALAN	MAHSUL (Okka)	
	DÖNÜM			DÖNÜM		
Edirne	4,350	1,970,000	...	.....	.....	...
İşkodra	.....	.....	...	.....	.....	...
İzmit	650	680,000	...	.....	322,000	...
Ankara	.....	.....	...	.....	.....	...
Biga	.....	.....	...	.....	.....	...
Lübnan	.....	.....	...	.....	.....	...
Çatalca	.....	.....	...	.....	.....	...
Diyarbakır	.....	.....	...	.....	.....	...
Sur	.....	.....	...	.....	.....	...
Selanik	.....	.....	...	308	260,300	324 ¼
Suriye	.....	.....	...	.....	.....	...
Kudüs	.....	.....	...	.....	.....	...
Kastamonu	.....	.....	...	.....	129,530	...
Kosova	.....	.....	...	1,550	80,000	52 ½
Konya	.....	.....	...	300	70,000	233
Manastır	.....	.....	...	.....	319,279	...

Tablo 21, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Diğer Tür Meyveler ve Diğer Tür Kuru Meyveler Üretimi
(Pushman, 1893, s. 56)

Alt açılımı verilmeyen ve yine “Diğer Tür Meyveler” diye başlıklandırılan kategoride Edirne ve İzmit vilayetleri dışında diğer vilayetlerden rakam paylaşılmamıştı. Muhtemelen sonradan gelen veriler diğer tablolar bozulmadan yeni bir tabloyla gösterilmiş. Buna göre Edirne vilayeti 4.350 dönümlü arazide 1.970.000 okka ürün elde ederken, İzmit vilayeti de 650 dönüm arazi- den 680.000 okka ürün elde etmişti.

“Diğer Tür Kuru Meyveler” başlığı altında verilen bilgiler, kuru üzüm haricinde şu ana kadar paylaşılan ikinci kuru meyve verisi idi. Ancak yine başlığın hangi yemiş/yemişleri içerdiği açıklanmamıştı. Burada Kosova 1.550 dönüm arazi ile birinci sırada yer alırken, onu 308 dönüm ile Selanik, 300 dönüm ile Konya takip ediyordu. Ayrıca dönüm bildirmeyen vilayetler vardı ki bunlar sadece elde ettikleri ürünleri bildirmişlerdi. Bu özelliklere sahip 6 vilayetten en fazla ürünü 322.000 okka ile İzmit vilayeti almıştı. Verimlilik birinciliği ise dönüm başına 324,25 okka ile Selanik’e aitti.

İPEK BÖCEĞİ						VİLAYETLER
İPEK BÖCEĞİ YU-MURTASI		ÜRÜN		Her Bir Dirhem Yu-murtanın Miktarı		
DİRHEM	OKKA	KOZA (OKKA)	İPEK (OKKA)	OKKA	DİRHEM	
177	452	497,055	5,869	300	2	Edirne
...	13	5,170	691	...	1	İşkodra
66	432	329,266	32,083	...	3	İzmit
317	14	14,062	390	100	2	Ankara
286	7	1,181	.....	300	1	Biga
81	27	1,271,118	40,559	1,001	1	Lübnan
50	...	500	39	...	10	Çatalca
60	50	16,060	3,780	320	...	Diyarbakır
...	...	.....	.....	...	...	Sur
196	562	710,272	21,201	161	3	Selanik
250	114	105,700	106,126	126	2	Suriye
...	...	.....	.....	...	...	Kudüs
349	6	3,334	.....	85	1	Kastamonu
325	5	10,320	706	177	...	Kosova
36	65	21,907	1,044	336	...	Konya
250	7	13,240	2,378	100	4	Manastır

Tablo 22, Osmanlı İmparatorluğu (1892) İpek Böceği Üretimi (Pushman, 1893, s. 57)

Osmanlı İmparatorluğu'nda ipek böceği üretimi ve ipek dokumacılığı ciddi bir endüstri halindeydi. Hüdavendigâr vilayetinin verilerinin tablolarında yer almaması bu bakımdan bir eksiklik olsa da imparatorluğun ikinci tekstil merkezi olarak öne çıkan Selanik ve Lübnan ile İzmit verileri yol gösterici nitelikte kabul edilebilir.

VİLAYETLER	MANDA SÜRÜSÜ	DIŞI MANDA	ERKEK MANDA	MALAK (MANDA YAVRUSU)
Edirne	18,665	26,655	580	12,434
İşkodra	383	430	329	109
İzmit	10,560	35,072	871	17,964
Ankara	21,180	17,570	3,830	9,968
Biga	3,601	1,424	67	635
Lübnan	10	50	20	10
Çatalca	1,402	1,114	24	683
Diyarbakır	5,402	2,890	2,711	488
Sur	.....	1,000	220	500
Selanik	11,556	13,372	1,216	7,503
Suriye	6,940	340	530	50
Kudüs	130	.....	.....	.....
Kastamonu	34,982	27,497	4,998	13,091
Kosova	10,261	6,702	1,268	4,920
Konya	12,806	13,306	2,937	5,213
Manastır	6,926	7,891	4,340	3,885

Tablo 23, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Dişi, Erkek ve Yavru Manda Üretimi (Pushman, 1893, s. 58)

İstatistikî bilgi gönderen 16 vilayet aynı zamanda yetiştirdikleri manda cinsi hayvanların sayılarını da ilettiler. Buna göre en fazla gruplandırılmamış veya sığır cinsinden olup ayrıştırılmamış manda 34.982 adet ile Kastamonu'da bulunurken, onu 21.180 adet ile Ankara, 18.665 adet ile Edirne, 12.806 adet ile Konya ve 11.556 adet ile Selanik izliyordu. En fazla dişi manda sayısı 35.072 adet ile İzmit'te, en fazla erkek manda 4.998 adet ile yine Kastamonu'da ve en fazla malak da 17.964 adet ile İzmit'te bulunuyordu. Kastamonu vilayetinin iki kategoride birinci, iki kategoride de ikinci sırada olması hayvancılıkla öne çıktıklarını da gösteriyordu.

ÖKÜZ SÜRÜSÜ	KARA İNEK	KARA ÖKÜZ	VİLAYETLER
131,481	846,104	2,492	Edirne
17,670	23,831	3,220	İşkodra
33,886	21,994	2,730	İzmit
282,405	153,380	9,000	Ankara
26,417	24,890	374	Biga
12,563	10,499	6,707	Lübnan
7,946	8,848	98	Çatalca
86,605	46,971	4,360	Diyarbakır
5,480	13,668	1,363	Sur
106,100	115,154	7,316	Selanik
79,445	39,081	5,800	Suriye
10,596	5,329	354	Kudüs
137,668	134,112	18,103	Kastamonu
91,472	87,707	13,480	Kosova
147,329	134,279	15,414	Konya
91,047	65,423	13,325	Manastır

Tablo 24, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Öküz, Kara İnek, Kara Öküz Üretimi (Pushman, 1893, s. 59)

İlk kategoride özelliği belirtilmemiş öküz veya inek cinsinden hayvanların verileri toplu şekilde görülebiliyordu. Bu kategoride 282.405 adet ile Ankara birinci, 5.480 adet ile Sur son sıradaydı.

Mahalli hayvancılığın dayanağı olan kara inek ve kara öküz, diğer bir tabirle kara sığır sayımı da yapılmıştı. Buna göre en fazla kara inek, 846.104 adet ile Edirne vilayetinde iken en azı da 5.329 adet ile Kudüs'te bulunuyordu. Kara öküz sayısında Kastamonu 18.103 ile birinci sıradayken 98 adet ile Çatalca son sıradaydı.

VİLAYETLER	BUZAĞI	SÜRÜ VE BİNEK ATLARI	KATIR
Edirne	55,324	27,653	21,222
İşkodra	9,530	4,691	577
İzmit	12,550	6,624	1,263
Ankara	74,900	31,440	6,270
Biga	12,714	4,598	1,684
Lübnan	9,170	6,366	2,073
Çatalca	4,080	1,722	17
Diyarbakır	14,345	4,994	6,476
Sur	7,180	5,658	1,284
Selanik	49,729	33,515	25,440
Suriye	15,753	8,050	13,795
Kudüs	2,754	695	365
Kastamonu	57,888	36,614	6,918
Kosova	36,768	29,155	941
Konya	67,848	55,383	6,536
Manastır	27,459	33,140	8,075

Tablo 25, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Dana, At ve Katır Üretimi (Pushman, 1893, s. 60)

En fazla buzağı 74.900 adet ile Ankara vilayetinde yer alıyordu. Konya, 55.383 adet ile binek ve koşum atları bakımından birinciydi. Konya'yı 36.614 adet ile Kastamonu, 33.515 adet ile Selanik, 33.140 adet ile Manastır ve 31.440 adet ile Ankara izliyordu. Katır sayısında ise Selanik ve Edirne vilayetleri birinciliği ve ikinciliği paylaşıyordu.

EŞEK	DEVE	KOYUN	VİLAYETLER
27,344	2,581	2,233,112	Edirne
2,364	.....	172,326	İşkodra
1,362	36	100,083	İzmit
56,500	11,040	1,225,930	Ankara
6,350	3,742	205,533	Biga
7,107	554	3,164	Lübnan
642	199	75,594	Çatalca
41,080	5,140	911,599	Diyarbakır
13,253	7,051	557,578	Sur
56,323	161	1,714,945	Selanik
43,855	32,536	589,927	Suriye
4,792	3,540	70,960	Kudüs
40,246	398	474,769	Kastamonu
17,607	.....	1,188,220	Kosova
162,526	33,059	1,410,755	Konya
40,667	.....	1,205,706	Manastır

Tablo 26, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Eşek, Deve ve Koyun Üretimi (Pushman, 1893, s. 61)

Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu'na Göre 1893 Şikago Dünya Fuarı...

Kısa ve uzun mesafeli taşımacılıkta kullanılan eşek ve deveye gelince; Konya vilayeti 162.526 adet eşek ile birinci, Ankara 56.500 adet eşek ile ikinci, Selanik 56.323 adet eşek ile üçüncü, Suriye 43.855 eşek ile dördüncü ve Diyarbakır 41.080 eşek ile beşinci durumdaydı.

Devede 33.059 adet ile Konya, 32.536 adet ile Suriye ilk iki sırayı paylaşıyordu. Daha sonra ise Ankara ve Sur geliyordu ki develerin bulunduğu vilayetler uzun mesafeli taşımacılığın ana rotasında yer alıyordu.

Koyun üretiminde ise Edirne, Selanik, Konya, Ankara ve Manastır ön sıralarda yer alıyordu.

VİLAYETLER	KEÇİ	DOMUZ	YÜN (OKKA)
Edirne	1,327,443	43,323	1,557,670
İşkodra	133,512	4,732	95,000
İzmit	86,328	186	73,926
Ankara	1,554,761	.....	1,607,150
Biga	162,034	212	159,878
Lübnan	97,412	350	2,830
Çatalca	21,973	1,292	60,290
Diyarbakır	685,607	.....	1,243,689
Sur	144,772	.....	664,495
Selanik	1,316,281	55,849	1,265,644
Suriye	563,231	25	1,082,667
Kudüs	158,537	120	46,586
Kastamonu	869,480	.....	328,840
Kosova	558,387	56,697	773,330
Konya	1,789,906	1,595	1,817,920
Manastır	699,299	81,137	963,618

Tablo 27, Osmanlı İmparatorluğu (1892) Keçi, Domuz ve Yün Üretimi (Pushman, 1893, s. 62)

Küçükbaş hayvancılıkta keçi üretiminde 16 vilayet arasında 1.789.906 adet ile Konya birinci, 1.554.761 adet ile Ankara ikinci sırada yer alıyordu. Buna bir de orta sıralarda yer alan 869.480 adet keçiye sahip Kastamonu eklenince, Orta Anadolu'nun tiftik üretiminde, sof yünde elde ettiği başarının sırrı da çözülebilirdi. Bu arada domuz üretiminde Manastır, Kosova, Selanik ve Edirne gibi Balkan şehirlerinin ön sıralarda olması da anlamlıydı.

Yün üretiminde ilk sırayı paylaşan vilayetler halıcılık, kilimcilik ve tekstilde ön sırada olanlardı. Buna göre Konya, Ankara, Edirne, Selanik, Diyarbakır ve Suriye listenin ön sıralarında yer alıyordu.

KEÇİ KILI	TİFTİK	DEVE TÜYÜ	VİLAYETLER
228,798	.....	969	Edirne
21,225	.....	.....	İşkodra
40,927	.....	.....	İzmit
280,997	1,097,837	4,135	Ankara
46,101	30	2,385	Biga
12,467	.....	20	Lübnan
8,051	.....	85	Çatalca
255,619	86,500	510	Diyarbakır
406,249	.....	6,527	Sur
514,298	.....	210	Selanik
100,008	.....	6,754	Suriye
28,464	.....	1,536	Kudüs
131,729	460,143	125	Kastamonu
139,306	.....	.....	Kosova
381,822	428,629	11,664	Konya
196,695	.....	.....	Manastır

Tablo 28, Osmanlı İmp. (1892) Keçi Kılı, Tiftik, Deve Tüyü Üretimi (Pushman, 1893, s. 63)

Tarım ve hayvancılık bölümünün son tablosu keçi kılı, tiftik ve deve tüyü hakkındaydı. Buna göre keçi kılında Selanik, Sur, Konya, Ankara, Diyarbakır ve Edirne öndeydi. Tiftikte bu alanda marka olan Ankara, açık ara birincilik sırasına oturmuştu. Deve tüyünde ise Konya, Suriye, Sur ve Ankara vilayetleri listenin başında yer alıyordu.

4. Sonuç

Sergi Komisyonu Sekreteri Hohannes T. Pushman tarafından derlenen ve fuarda sergilenen eserlerin sadece bir kısmını içerdiği belirtilen (Pushman, 1893, s. 64) Sergi Komisyonu Raporu, Şikago Fuarı'nda sergilenen Türk ürünleri hakkındaki en kapsamlı bilgiyi veren belge niteliğinde. Raporda yer alan ürün bilgiler, Sultan II. Abdülhamid döneminin ilk 15 yılında kat edilen ekonomik ve ticari mesafe hakkında bir yorumda bulunmayı mümkün kılıyor. Aslında raporda yer alan bilgi ve yorumlar ile onları destekleyen önemli dönemsel gerçekleri birleştirince, bu makalede şu sonuçlara ulaşılabilir:

1- Sultan II. Abdülhamid, 19. yüzyılın son çeyreğinde iktidara gelen bir Osmanlı padişahı olarak, ilk planlı, programlı ve hedef odaklı kalkınma tasavvuru ve politikasına sahip sultanı. Talihin garip cilvesi olarak Osmanlılar ABD'de düzenlenen 1876 Philadelphia Dünya Fuarı'na katıldığı yıl tahta çıktı. Şehzadeliğinde yine Paris Dünya Fuarı'nın açılışında bulunmak amacıyla Avrupa ülkelerini ziyaret edip etüt etme fırsatı bulan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı kalkınmasının odağına fuarları oturttu. Fuarları hem bir ülke imaj çalışması vasatı olarak kullandı, hem de ekonomik kalkınma için itici güç olmasından istifade etti. Hem Türk ürünlerini sunma hem de yeni teknolojilerle tanışma fırsatı olmasından yararlandı. 1893 Şikago Fuarı bu bağlamda birikim ve deneyimin, sosyal ve ekonomik ilerlemenin görücüye çıktığı bir ortam olarak değerlendirildi. "Hasta adam" olarak nitelenen Osmanlı Devleti, hem ekonomik hem de askeri ve toplumsal açıdan güçlü bir imaj verdi.

2- II. Abdülhamid, Şikago Fuarı'nda sergilediği ürünlerle birlikte iktidarının ilk 15 yılında ne tür gelişme ve başarılar imza atıldığını gösterdi. Bunun altında yer alan ve kendisi tarafından oluşturulan kurumsal yapılar, fuarda aktif olarak vazife aldı. Bu yapılardan biri olan Dersaadet Ticaret Odası, fuarın organizasyonu ile görevlendirildi. Böylece iktidara gelir gelmez her şehir ve kasabada kurulması amacıyla uyguladığı politikanın başarılı bir sonucunu göstermiş oluyordu. Sultan II. Abdülhamid, özel sektörün öncülüğünde bir ekonomik yapı kurmakta olduğunu ve bunda da başarılı sonuçlar elde ettiğini Dersaadet Ticaret Odası'nı işin içine katarak gösteriyordu. Dersaadet Ticaret Odası Başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, İstanbul'da hazırlıkları yürüten komisyonun başkan ve üyeleri olarak vazife yaptılar.

Aynı şekilde yine onun tasvibiyle kuruluşu gerçekleştirilen Osmanlı Ticaret Müzesi de, Şikago Fuarı'nda sergilenecek ürünlerin toplanıp seçilmesinde aktif rol üstlenerek amacına uygun bir faaliyette bulundu.

3- Şikago Fuarı'ndaki Osmanlı pavyonu II. Abdülhamid açısından aslında bir "İcraatın içinden" standı gibiydi. Bu yüzden orada sergilenen ürünlerin sadece tarımsal ve geleneksel tekstil ürünlerinden olmamasına büyük özen gösterildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun teknoloji ve sanayide kat ettiği mesafeyi gösterecek ürünler seçilerek fuara yollandı.

Osmanlılar 15 bin ürün ile katıldıkları fuarda adeta büyük bir sükse yaptılar. Bilhassa Tophane-i Âmire ve Tersane-i Âmire fabrikaları ile askeriyeğe bağlı Feshane-i Âmire ve diğer sanayi fabrikalarından gelen ürünler kaliteyi gösteriyordu. Özel sektör ve bireysel katılımcıların gönderdikleri ürünler ise esnaf ve zanaatkarın üretim kapasitesine işaret ediyordu. Osmanlı sanayisi bir yandan Sanayi Devrimi sonrasına uyum sağlarken, diğer yandan imalathane niteliğindeki üretim anlayışıyla hâlâ ayakta olduğunu ve üretime devam ettiğini gösteriyordu.

Bu ürünler arasında ziyaretçileri şaşırtan teknolojik ürünler ise II. Abdülhamid'in gerçekten de bir şeyler başardığını ifade ediyordu. Sözelimi torpido ve elektrik makinesi gibi ürünler ile yerli telgraf makinesi ve malzemeleri sanayi mamulâtı bağlamında dikkatle tetkik edilecekti. Yine Tersane-i Âmire'de yapılan alet ve araçlar ile "Heybetnüma" gibi zırhlı korvetler de modelleriyle burada yerini aldı. Savunma sanayi doğru bir başlangıç noktası olarak genel sanayileşmeye liderlik ediyordu.

4- Sergi Komisyonu Raporu, sergideki tüm Osmanlı ürünlerini kategoriler halinde ziyaretçilere tanıtıyordu. Tahıl kategorisinde "Yulaf, arpa, darı, susam, mısır, buğday, pirinç, çavdar, mısır" gibi ürünler örnekleriyle teşhir edildi. Osmanlı'nın neredeyse her vilayetinden, Adana'dan Selanik'e Üsküp'ten Çanakkale'ye kadar her vilayet ve sancaktan ürünler gelmişti. Diğer ürünler ise "Şekerleme, Süt, Tütün ve Kahve Ürünleri; Yün, Tiftik ve Keçi Kılı ve İpek Ürünleri; Yağ, Sabun ve Balmumu ile Şarap ve Brendi Ürünleri; Kuru Meyve ve İncir; Afyon Ürünü, Maden Ürünleri, Donanma Bölümü, Oymacılığı ve Kakma Ürünleri; Mücevherat Ürünleri, Tekstil Kumaşları; Kıyafet, Kostümler ve Nakış Ürünleri; Deri ve Halı Ürünleri; Telgraf ve Elektrik Ürünleri ile Resim, Matbaa ve Fotoğraf Ürünleri" kategorilerinde detaylıca açıklanıp sergilendi.

5- Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu'nun emsalsiz taraflarından bir diğeri ise ilk kez Osmanlı tarımına ilişkin bu kadar ayrıntılı bilgilerin yer almasıydı. Rapor baskıya verilinceye kadar Osmanlı'nın 36 vilayetinden 16'sından gelen istatistikler, her okuyucunun anlayacağı basitlikte tablollaştırıldı. Vilayet sayısındaki bu eksikliğe rağmen rapordaki sadece bu bilgi ve ürünler bile Osmanlı topraklarının üretim gücü ve verimliliğini açık bir şekilde ortaya

koyuyordu. Dolayısıyla rapor Osmanlı hakkında fikir verecek niteliğe haiz ilk modern tarım envanterlerinden biri kabul edilebilir. Zira bu tablolarda vilayetlerden gelen bilgiler ışığında “Ne kadar alanda ekip yapılabildiği, bu alanlardan elde edilen mahsulün miktarı ve hepsinden önemlisi dönüm başına alına verimlilik oranı da” çıkartılmıştı. Bilhassa ekilen arazide dönüm başına elde edilen verimlilik, bu rakamları gören idarecilere neden Edirne ile Diyarbakır ya da Selanik ile İzmit veya Konya ile Kosova arasında verimlilik farkı olduğunu araştırmaya itecek nitelikteydi. Hayvancılıktan her türlü tarım ürününe kadar 27 tablo okuyucuya Osmanlı tarım ve hayvancılığı hakkında gerçekçi ve rakamlara dayanan bilgiler veriyordu.

6- İngilizce basılan ve fuarda dağıtılan bu rapor, Sultan II. Abdülhamid’in fuarları bir imaj enstrümanı olarak kullanma politikasının somut sonuçlarından biriydi. Sergi boyunca aynı zamanda gazetede basılmış olması, yayınlarla bu imajın kuvvetlendirildiğini gösteriyordu.

Sonuç itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu, bize 1893 Şikago Sergisi münasebetiyle Osmanlı yöneticilerinin devletin güçlü yapısını muhafaza etmesini sağlayacak, halkının geçimini ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir ekonomik yapı oluşturma gayretinin somut sonuçlarının alınmaya başladığının ilk ciddi işaretini istatistikler eşliğinde veriyordu.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

DH.MKT, 2032/17.

Kaynak ve İnceleme Eserler

APPELBAUM, S. (1980). *The Chicago World's Fair of 1893*. New York: Dover Publications.

GEORGEON F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: İletişim Yayınları.

GÜMÜŞÇÜ, A. ve GÜMÜŞÇÜ, O. (1997). “Türkiye’de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Coğrafi Dağılışı”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6.

KOLAY, A. (2013). “Türk Modernleşmesine Sergilerin Katkısı: 1909 Bursa Sergisi Örneği”, *Türk Modernleşmesi*. Edt. Arif Kolay. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

MEMİŞ, Ş. (2020). *Osmanlı Ticaret Seferleri Uluslararası Fuarlarda Osmanlılar 1851-1914*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

ÖNSOY, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

PUSHMAN, H.T (1893). *Report Of The Imperial Ottoman Commission/Being A Brief Account Of The Products And Manufactures Of The Ottoman Empire As Shown At World's Columbian Exposition (Osmanlı İmparatorluğu Sergi Komisyonu Raporu, Kolomb Dünya Sergisi'nde Sergilenen Osmanlı İmparatorluğu'nun Ürün ve Mamulatının Kısa Bir Açıklaması)*, Chicago, USA.

Gazete ve Dergiler

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi (DTOG), Numara 398, 1 Ağustos 1308 (13 Ağustos 1892).

Musavver Şikago Sergi Mecmuası (MŞSM), Numara 1, 1893.

Musavver Şikago Sergi Mecmuası (MŞSM), Numara 2, 1893.

Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası (UNZM), Numara 1, 1 Muharrem 1309 (7 Ağustos 1891).

Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası (UNZM), Numara 14, 15 Recep 1309, (14 Şubat 1892).

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire participated in the Chicago World Fair, which opened on May 1, 1893 and was organized to commemorate the 400th anniversary of the discovery of the American continent, with a very wide range of products after a long and meticulous preparation process. The fair, which included both Turkish products and replicas of architectural structures, was important in terms of showing that the Ottomans had adapted to the changing era in all areas from production to education. In a sense, both product display and state representation were made.

What made the Chicago Fair different for Sultan Abdulhamid II was that it was the first fair where the results of the actions taken in the 15 years since the Sultan came to power would be seen. Therefore, the Sultan gave great importance to determining the products to be displayed at the exhibition. When establishing the Ottoman Empire Exhibition Commission, he wanted members from the Dersaadet Chamber of Commerce management to be included in the commission. Upon the suggestion of the Ottoman Empire Exhibition Commission, which was chaired by the Istanbul Chamber of Commerce, Hakkı Bey, who knew three languages, was appointed as the Exhibition Commissioner and Fahri Bey, a translator, was appointed as his assistant. Upon the selection of the commission, 13 thousand pieces of Ottoman goods, each rarer than the other, produced in a blend of traditional and modern technology, were exhibited in the Turkish pavilion at the Chicago Fair.

The Exhibition Commission printed an English booklet that was distributed to visitors in Chicago throughout the fair. The "Ottoman Empire Exhibition Commission Report", which included the products exhibited at the fair and the list of Ottoman fair officials, was used as the basis for this article, and an x-ray of the economy of the period was taken based on the products displayed at the fair.

Thanks to this target-oriented approach, visitors came across many products they "did not expect" among these items. What surprised them was that they came across industrial products such as torpedoes and electric machines in the Ottoman pavilion. Similarly, the tools and vehicles made at the the Imperial Arsenal (Tersane-i Âmire), which produced armored ships for coastal protection and naval warfare, which demonstrated the technological development of the Ottomans, also attracted the attention of the visitors. In addition, torpedo housing models made of steel and brass, torpedo guides, screws for ships, and propeller blades were exhibited. All of these revealed the great developments achieved in the production of defense industry products during the reign of Sultan Abdulhamid II.

Another section where the Turks dazzled with their technological products was the "Telegraph" section. Here, a complete telegraph machine manufactured in the factories of the Postal and Telegraph Administration in Istanbul and adapted to the Turkish alphabet was exhibited. In addition, surprisingly advanced electrical products were exhibited here.

The report described the products in various categories, along with the provinces and towns where production was made, and their characteristics. In this context, information about, "Grain; Confectionery, Dairy, Tobacco and Coffee Products; Wool, Mohair and Goat Hair and Silk Products; Oil, Soap and Beeswax and Wine and Brandy; Dried Fruit and Fig; Opium Products; Mining and Naval Products; Wood Carving and Inlay Products; Jewelry Products; Textile Fabrics; Clothing, Costumes and Embroidery Products; Leather and Carpet Products; Telegraph

and Electrical Products; Picture, Printing and Photographic Products and various other products and their origins were provided". Detailed information was even provided on headings such as opium and weaving that would shed light on today.

Another important heading was the products produced in the 16 provinces and districts of the Ottoman Empire as of 1893, their arable land, and their productivity per acre, which were given as a table for the first time. In a sense, this exhibition booklet was like the first statistical book introducing Ottoman products. It rightly emphasized that "the agricultural developments of the country in the last fifteen years had been magnificent thanks to the benevolent patronage of Sultan Abdulhamid II." Sultan Abdulhamid II showed that he was establishing an economic structure under the leadership of the private sector and that he had achieved successful results on this way by including the Dersaadet Chamber of Commerce in the process. Similarly, the Ottoman Empire Trade Museum, which was established with his approval, took an active role in line with its purpose in the collection and selection of products to be exhibited at the Chicago Fair.

One of the unique aspects of the report was that it included such detailed information about Ottoman agriculture for the first time. Before the report was submitted for printing, statistics from 16 of the 36 provinces of the Ottoman Empire were tabulated in a simple manner that every reader could understand. Despite this deficiency in the number of provinces, this information and products in the report clearly revealed the productive power and efficiency of Ottoman lands. Therefore, the report can be considered one of the first modern agricultural inventories that can give an insight into the Ottoman Empire. From animal husbandry to all kinds of agricultural products, the 27 tables provided the reader with realistic and numerical information about Ottoman agriculture and animal husbandry. In conclusion, in the light of the information obtained from this report, it can be said that Sultan Abdülhamid II came to power in the last quarter of the 19th century and was the first sultan to implement a planned, programmed and goal-oriented development vision and policy.